

**Ş. ABDULLAÝEWA, G. ABDULLAÝEWA,
G.WELBEGOW**

ENE DILI WE OKUW SOWATLYLYGY

*Umumy orta bilim berýän mekdepleriň
2-nji synpy üçin derslik*

Täze neşir

I Bölek

*Özbekistan Respublikasynyň Halk bilimi ministrligi
tarapyndan neşire hödürlenен*

Daşkent – 2021

UO'K 811.512.164(075.3)
KBK 81.2(5Tur)
A 13

Awtorlar:

Ş. Abdullayewa, G. Abdullayewa, G. Welbegow

Syn ýazanlar:

- N. Latipow** – Garagalpagystan Respublikasynyň Dörtköl tümeniniň halk bilimi bölüminiň baş inspektor-metodisti;
R. Klyçew – Garagalpagystan Respublikasynyň Dörtköl tümenindäki 9-njy mekdebiň Türkmen dili we edebiýat mugallymy

Şertli belgiler:

- – okuwçy okamaly
- – jübüt bolup işlemeli
- – topar bolup işlemeli
- – soraglar we ýumuşlar
- – gönükme
- – oýun

Respublikanyň ýörite kitap gaznasynyň
serişdeleriniň hasabyndan çap edildi.

Original maket we dizaýn konsepsiýasy
Respublikan tälim merkezi tarapyndan taýýarlandy.

ISBN 978-9943-7299-8-8

© Respublikan tälim merkezi, 2021

I BAP. ÖZBEGISTAN – WATANYM MENIŇ!

1-NJI BÖLÜM. ÖZBEGISTAN – MENIŇ WATANYM

Her bir adamyň doglup ösen ýeri onuň eziz we mähriban Watany hasaplanýar.

Biz Özbekistan ady bilen dünýä meşhur bolan gözel watanda ýaşayarys. Watanymyz çäksizdir. Onda ýap-ýaşyl jülgeler, belent daglar, derýalar we köller bar. Şäherleri we obalary barha abadanlaşýar.

Özbekistanda bütin dünýä meşhur bolan Buhara, Samarkant, Hywa, Daşkent ýaly şäherler bar.

Ummasyz giň ölkämize seýle çyksaň gülzara öwrülen baglar diýseň gözüňi guwandyrýar.

Mähriban Özbekistanymyzda dürli millet wekilleri ýaşayarlar. Olaryň köpçüligi biziň watanymyzda doglup ösendirler. Olar hem buýsanç bilen: “Özbekistan – meniň Watany”, – diýýärler.

Biz watanymyzda ýaşayan ähli millet çagalary bilen dost bolup, parahat ýaşamagy isleýäris.

?! Soraglar we ýumuşlar:

1. Biziň Watanymyz nähili atlandyrylýar?
 2. Özbekistanda haýsy şäherler bar?
 3. Aşakdaky nakyllaryň haýsysy Watan hakynda?
- a. Towşana dogduk depe.
b. Il aman – men aman.
ç. Biten işiň eýesi köp

Gönükmeler işlemek

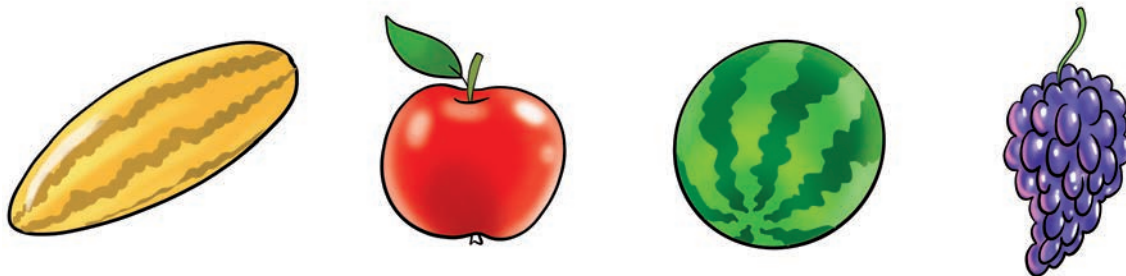
G Gönükme 1. Testden ikinji sözlemi göçüriň we depderiňize sözlemiň shemasyny çyzyň. Sözlemde näçe söz bar?

G Gönükme 2. Teksti okaň. Birinji we ikinji sözlemi göçüriň. Göçüren sözleriňiziň hersinde näçe ses bardygyny aýdyň.

Özbekistan Watany menîň

Özbekistan Respublikasynyň paýtagty – Daşkent. Ilaty otuz dört ýarym milliona ýetdi. 1991-nji ýylyň 1-nji sentýabry iň mübärek gün. Muny hiç ýatdan çykarmaň. Çünki şol günü Özbekistan Respublikasy garaşsyz diýlip yglan edildi.

G Gönükme 3. Suratlaryň adyny aýdyň we depderiňize ýazyň.

BILIMLER GÜNI

1-nji sentýabrda bütin respublikamyzda Bilimler günü bel-lenýär. Ikinji sentýabrda garaşsyz Özbegistan döwletimiziň ähli mekdeplerinde okuw başlanýar. Bu gün hemmeler mugallym-lary gutlaýarlar we olara owadan gülleri sowgat edýärler. Çar tarap güýz güllerine bürenýär.

Bu gün 1-nji synp okuwçylary üçin has hem garaşylan we ýatdan çykmaýan gün. Olar ilkinji gezek mekdebiň gapysyndan girýärler. Indi olar okuwçy.

Maýsanyň dogany hem bu ýyl mekdebe bardy. Ol bir gün öňünden egin-eşiklerini taýýarlady. Mekdep hakynda goşgy ýatlady. Ol ejesine:

– Eje men mekdepde oňat okaryn. Sizi begendirerin. Gel-jekde oňat programmist bolaryn – diýdi.

Biziň ýurdumyzda ýaşlaryň bilim almagyna uly üns berilýär. Sebäbi bilimli adam durmuşda öz ornuny tapýar we oňat ýaşaýar.

?! Soraglar we ýumuşlar:

1. Täze okuw ýyly haçan başlanýar?
2. Kim bu ýyl mekdebe barypdyr?
3. Siziň tanyşlaryňyzdan 1-nji synpa baranlar barmy?
4. Bu gün okuwyň birinji günü. Sen eliňe baýdagy al-da, aýt “Men mekdebe ... üçin geldim”

Gönükmeler işlemek

  G Gönükme 4. *Garaşsyzlyk, buýsanç* sözlerini ulanyp sözlem düzüň.

  G Gönükme 5. Sözleri okaň we her iki sözdäki üýtgeşik harplary aýdyň.

Bal-bal söz-saz çörek-börek
 Gül-gün çay-jaý goýun-çoýun
 Duz-dyz towuk-sowuk palta-pagta

 G Gönükme 6. Gök önümleriň atlaryny okaň we göçüriň. Her sözde näçe harp bardygyny sözleriň üstünde sifr bilen ýazyň.

Pomidor (...), hyýar (...), kelem (...), gawun (...), garpyz(...),
 kädi (...), badamjan (...), sogan (...), sarymsak (...), käşir (...).

  G Gönükme 7. Sözleri tapyň.

Bu nähili gap? Onuň içine salnan iýmit sowamaýar we gyzmaýar.

Edermenlik üçin orden alan adam.

Onuň käri çagalara bilim bermek we terbiýelemek.

Sirkde çykyş edilýän tegelek meýdan.

Ony Özbegistanda köp bişirýärler. İçine tüwi salýarlar we oňat görüp iýýärler.

TOMUSKY DYNÇ ALYŞ

Tomusky dynç alyş döwründe okuwçylar gowy dynç aldylar. Olar gür baglyga bürenip oturan garaşsyz Özbekistan döwletimiziň paýtagty bolan Daşkent şäheriniň sagaldyş meýdançalarynda wagtlaryny şatlykly geçirdiler. Sagaldyş meýdançalarynyň golaýyndaky fabrik-zawodlara ekskursiýa gitdiler. Işçileriň işleýişleri we olaryň öndürýän önümleri bilen tanyş boldular. Özleriniň başarjak we güýçleriniň ýetjek işlerinden olara kömek berdiler.

Okuwçylaryň birnäçesi Daşkent, Hywa, Buhara, Samarkant ýaly şäherlere ekskursiýa gezelenje gitdiler. Olar muzeýlere, haýwanat bagyna bardylar. Şäherleriň owadan, gözeli ýerleri bilen tanyşdylar. Okuwçylar tomusky dynç alşy şatlykly geçirip, täze güýç bilen okuwa başladylar. Özleriniň gören-eşiden zatlary barada biri-birine we ata-enelerine gürrüň berdiler.

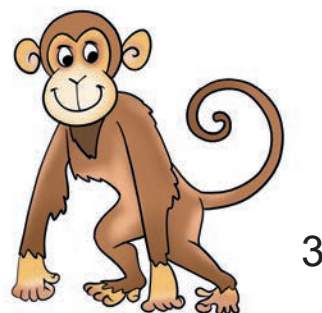
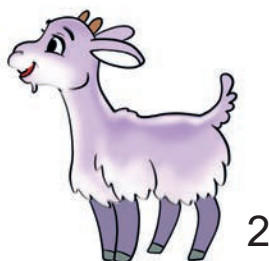
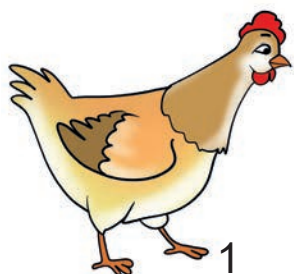
Tomus howa örän yssy bolýar. Şonuň üçin çagalar, bar bolan suw howdanlarynda hezil edip suwa düşdüler. Towus bu örän ajaýyp pasyl.

?! Soraglar we ýumuşlar:

1. Tomusky dynç alşy nähili geçirenligiňiz barada gürrüň beriň.

Gönükmeler işlemek

G **Gönükme 8.** Suratdaky zatlaryň birinji harplaryndan peýdalanyp gizlenen sözi tapyň.

Tekst diýmek näme?

Tekst – umumy tema boýunça birleşen iki ýa-da ondan köp sözlemden ybarat beýan. Tekstiň ady, temasy we esasy pikiri bolýar.

G **Gönükme 9.** Teksti okaň. Tekstiň temasyňy anyklaň: kim we näme hakda gürrüň barýar? Tekste at tapyň.

Biz ikinji synpda okaýarys. Biziň synpymyzda otuz okuwçy bar. Biz synp otagymyzy arassa saklaýarys. Partalary hapalamaýarys. Arakesme wagtynda nobatçylyk edýäris. Biz mugallymymyzyň aýdanlaryny doly ýerine ýetirýäris.

★ ★ **G Gönükme 10.** Okañ we sözlemleriñ tekst emele getirmeýändigini subut ediñ.

Düýn güýçli ýagys ýagdy.
Gülnara gyzykly kitap okaýar.
Atam gazet okaýar.

★ **G Gönükme 11.** Aşakdaky sözlemlerden tekst bolar ýalysyny göçüriñ we oña at goýuñ.

Myrat mekdebe barýar. Dag howasy tomsuna salkyn, gyşy-na maýyl bolýar. Çeşmelerden suwlar akýar. Jeren kitap okaýar. Baglary gök öwüsýär. Biz dagda dynç almagy oñat görýäris.

★ **G Gönükme 12.** Surata seredip tekst düzüñ. Tekste at goýmagy unutmañ.

Muny bilmek gyzykly

Daşkent teleminarasy Merkezi Aziýada iñ belentdir.
Dunýäde 11-nji orundadyr.

Ýumuş. Tekstda ýalňyşy tapyñ.

DAŞKENT

Daşkent – Özbegistanyň paýtagtydyr. Ol uly, owadan, medeni we abat şäher.

Daşkentde haşamly we köp etažly jaýlar “Simpoziumlar köşgi” “Halklar dostlugy”, “Türküstan” köşkleri, muzeýler, kitaphanalar, teatr we kinoteatrlar, stadionlar, seýil baglary we gözəl alleýalar bar.

Hemme ýer owadan güllere bürenen. Fontanlardan dury suwlar çüwdürip durýar. Olar şäheri ýene-de gözelleşdirýär.

Daşkentde çagalar üçin örän owadan gurjak teatry bar. Onda dürli tomaşalar görkezilýär. Müňlerçe mekdeplerde we ýokary okuw jaýlarynda ýaşlar tälim alýarlar.

Ynha garaşsyzlyk meýdany. Ol şäheriň görküne görk goşýar. Bu ýerde baýramçylyk tomaşalary geçirilýär.

Paýtagtda teleminara bar. Şäheriň merkezinde ýerleşen dünýä meşhur bu teleminara respublikamyzyň uzak şäherlerinde we obalarynda ýaşaýan ilata telewizor görmäge mümkinçilik döredýär. Daşkendiň köçelerinde dürli transport gatnaýar. Şäher aeroportundan dünýäniň köp ýurtlaryna samolýotlar uçýar.

Daşkentde 2 sany demir ýol wokzaly bar. Olardan dünýäniň dürli taraplaryna otlular gatnaýar.

Daşkent parahatçylyk we dostluk şäheri.

?! Soraglar we ýumuşlar:

1. Daşkent nähili şäher?
2. Näme üçin Daşkendi parahatçylyk we dostluk şäheri diýýäris?
3. Siz Daşkent şäherine baryp gördüňizmi?

Gönükmeler işlemek

 G Gönükme 13. Tekstiň içinden 10 harpdan köp bolan 5 sany sözi tapyp, bogunlara bölüp ýazyň. Tekstiň temasy näme hakda?

 G Gönükme 14. Teksti göçüriň. Köp nokatlaryň ýerine söz goýuň.

Mähriban we Gülnara

Mähriban ... ýaşaýar. Ol ... myhmançylyga bardy. Gülnara bagda ... suw berýärdi. Mähriban Gülnara gülleri ... kömek berdi.

(Gerekli sözler: şäherde, Gülnaralara, güllere, suwarmaga)

Tekstiň esasy pikiri näme?
Tekstda esasy pikir – bu awtoryň aýtmakçy bolýan iň esasy sözi

Mysal üçin: Daşkent atly tekstde:

Tekstiň ady: Daşkent

Tekstiň temasy: Daşkent şäheri hakda.

Tekstda esasy pikir: Daşkent parahatçylyk we dostluk şäheri.

 G Gönükme 15. Aşakdaky goşgynyň temasy näme? Tema degişli surat çekiň.

HAT

Öwrendik her harpy
Ýekänme-ýekän.
Indi ähli harpyň.
Adyny bilýän.

Bir günem bir bukja
Kakamdan aldym.
Agama hat ýazyp
Şol bukja saldym.

A. Allanazarow

HEKAÝAT

Hat daşayän bir kepderi bolupdyr. Ol ganat kakyp perwaz edende uzak aralyga togtaman uçup biler eken. Biçäre guş günleriň birinde bir patyşanyň duzagyna düşýär we ganatlary, guýruklary şikeslenýär. Patyşa kepderä agyr zulum edip, ony

kapasada saklayar. Bir gün ol kapasadan gutulýar we şat bolup öz ýurduna tarap uçýar. Bu bagtly guş birnäçe günlük ýoly gysga wagtda geçýär. Emma zamanyň zulmy bilen guşuň öýi haraba öwrülipdir. Kepderi öýüni tapyp bilmän köp aýlanýar. Köp adamlar ony däne saçyp tutmakçy hem bolýarlar. Kepderi bolsa dänelere seretmän, öz öýüni agtarmagy dowam edýär we ahyrsoňy özüniň haraba öwrülen öýüni tapýar we myrat-maksadyna ýetýär.

Eger üns beren bolsaňyz, hatda guşa-da özge gözəl köşklerden öz harabasy eý görnүpdir.

(“Saddy Iskanderiý”den)
Alyşir Nowaýy

?! Soraglar we ýumuşlar:

1. Kepderi nirä uçup barýardy?
2. Kepderi uçup barýaka nähili waka boldy?
3. Adamlar näme etmekçi boldular?
4. Hekaýat nähili tamamlanýar?

Gönükmeler işlemek

G Gönükme 16. Okaň we her sözdäki çekimsiz harplary göçürüň. Bir harpy iki gezek ýazmaň.

Hat daşayan bir kepderi bolupdyr. Kepderi öýüni tapyp bilmän köp aýlanýar.

G Gönükme 17 . Krossworda düşürilip galdyrylan çekimli harplary goýsaňyz, Watan hakyndaky dana sözi okarsyňyz.

		W		T		N	
		S		Z			
M		K		D	D		S
		W		T		N	
				Z			
M		K		D	D		S

★ **G** **Gönükme 18.** Teksti göçürin. Köp nokatlaryň ýerine söz goýuň.

Lukman bolar

Gülmira ... geldi. Eşiklerini Soňra gap-çanaklary ...
 .Gülmira ... gowy görýär.Ol ... bolmagy arzuw edýär.

(**Gerekli sözler:** mekdepden, çalyşdy, ýuwdy, arassaçylygy, lukman).

II BAP. MEN, SEN,OL WE OLAR

1-NJI BÖLÜM. MEKDEBIM – IKINJI ÖYÜM

KITABY ARASSA SAKLAŇ!

Kitap iň oňat dostdur.Ol bize bilim berýär.
 Onuň sahypalaryny eplemãň we ýyrtmaň. Kitabyň daşyna
 daş tutuň. Çünki geljek ýyl ony başga okuwçylar hem okamaly.
 Kitaby oňat saklasaňyz, ol diňe uzak saklanmakdan baş-
 ga-da, tokaýlardaky agaçlaryň tygşytlanmagyna-da ýardam

edýär, çünki kagyz agaçdan taýýarlanýar. Onuň üçin köp-köp agaçlary kesmeli bolýar. Agaçlary kesilmekden saklap galmak üçin okuwçylar her ýyl makulatura toplaýarlar. Ol gaýtadan işlenenden soň kitap çykarmak üçin peýdalanylýar. Şonuň üçin kagzyň ýekeje sahypasyny-da isrip etmeli däl.

?! Soraglar we ýumuşlar:

1. Kitaby nähili saklamaly?
2. Öýüňizde kitablary nähili saklaýarsyňyz?
3. “Kitap iň oňat dostdur” diýende nähili düşüňärsiň?

Gönükmeler işlemek

 G Gönükme 19. Kitap hakyndaky nakyllary okaň we ýazyň. Çekimsiz sesleriň aşagyny çyzyň.

Kitap – bilimiň çeşmesidir.

Ylymsyz – bir ýaşar,
Ylymly – müň ýaşar.

Alym bolsaň – älem seniňki.

  G Gönükme 20. Haýsy jandaryň nähili hereket edýändigini bildirýän sözi ulanyp sözlem düzüň.

Guş | süýrenýär.
Balyk | uçýar.
Ýylan | bökýär.
Maýmyn | ýüzýär.

  G Gönükme 21. Berlen sözleriň baş harpyny alyp, kitap hakyndaky nakyly tapyň.

Keýik, it, tilki, aýy, pil, balyk, igde, lakga, iş, möjek, belka, ussa, leglek, at, goç, ys.

★ ★ **G Gönükme 22.** Suratlary gözden geçiriň. Teksti okaň. Suratyň kömegi bilen teksti dowam edip depderiňize ýazyň.

Baharda gyzlar reýhan, astra gülleriň tohumlaryny ekdiler. Oglanlar bolsa gladiolus gülüň soganlaryny ýere gömdüler.

Aradan wagt geçip ýasyl maýsalar peýda boldy. Çagalar olara gowy seretdiler, wagtynda suwardylar.

Awgust aýynda reýhan, gladiolus we astra gülleri owadan bolup açyldy.

★ ★ **G Gönükme 23.** Aşakdaky sözlemiň tekst dældigini subut ediň. Şu at bilen kiçi tekst düzüp, ýazyň.

Güýz – hasyly üz.

Muny bilmek gyzykly

Mekdep sözi grek sözi «shole», ýagny dynç almak sözünden gelip çykypdyr.

Ýumuş. Sözlemlerde näçe sany iki bogunly söz bar?

Batyr oňat okaýar. Ol başlikçi.

HASABY DÜRS

Bir patyşa özüne köşk gurdurjak bolup ýer yüzündäki ähli ussalarý çagyryýar. Köşgüň arhitektory ussalar ýüzlenip şeýle diýipdir:

Patyşamyza asmandaky aý we ýyldyzlar bilen göni gürleşip biler ýaly köşk gurup bermeli. Köşgüň müň bir sany basgançagy bolup olary altyndan, köşgüň özi bolsa zümerretiden bolmaly.

Ussalar özara maslahatlaşyp, aýa, ýyldyzlara ýetýän köşk gurmak örän kyndyr, diýen netijä gelipdirler. Ussalaryň biri arhitektora ýüzlenip şeýle diýipdir:

Patyşa hezretleriniň hazynasynda näçe altyn we näçe zümerret bar? Müň bir basgançaga ýetýän altyn dag bilen deň bolýar ahyryn. Zümerret bolsa tebigatdaky ýapraklardan hem köp bolmalydyr.

Şondan soňra arhitektor ussanyň sözlerini patyşa aýdypdyr. Patyşa biraz pikirlenip:

Şol ussa akyllý ekeni. Men hazynamdaky baýlygymy görkezerin, goý, ol çenäp, müň bir basgançakly köşge ýetermi ýa-da ýok, hasaplasyn – diýipdir.

Ussa hazynadaky baýlyklary hasaplap çykypdyr. Dana patyşa bolsa altynlaryň we zümerretleriň müň bir basgançakly köşge ýetýändigini öňünden biler eken. Ussanyň hasaby dogry çykypdyr.

Berekella, hasaby dürs ussa eken, – diýip patyşa wezirine aýdypdyr.

?! Soraglar we ýumuşlar:

1. Patyşa näme gurdurmak isläpdir?
2. Köşgün basgançaklarynyň sany näçe bolmaly eken?
3. Köşgün basgançaklaryny nämeden gurmagy buýrupdyr?
4. Patyşa ussalary näme üçin çagyrypdyr?
5. Ussalar näme diýipdirler?
6. Patyşa ussa nähili baha beripdir?

Gönükmeler işlemek

★ ★ **G** **Gönükme 24.** Berlen suratlaryň içinden haýsy biri artykmaç?

★ **G** **Gönükme 25.** Ertekidäki ikinji abzasy göçüriň. Çekimsiz sesleri aýdyp beriň.

★ **G** **Gönükme 26.** Ertekiniň içinden dokuz harply sözleri tapyp ýazyň.

Nusga: Ussalaryň,...

★ **G** **Gönükme 27.** Sözlemdäki çekimsiz sesleri aýdyp beriň.

Meýdanda güller açyldy. Bilbiller ýakymly saza başladylar.

★ **G** **Gönükme 28.** Naklyl okañ we ýazyñ. Çekimsiz sesleri aýdyp beriñ.

Dek gezen dok gezer.
Il agzy keramat.

★★★ **2-NJI BÖLÜM. DOGLAN GÜNÜŇ BILEN!**

IKI DOST

Maksat we Aşyr goňşy bolup ýaşaýarlar. Olar mekdepde hem bir synpda okaýarlar. Bu iki dost boş wagtlaryny bile geçirýärler. Olar bile oýnaýarlar, bir-birine okuwda kömek berýärler. Hemmeler Maksat we Aşyr akylyja oqlanlar diýýär. Maksatda we Aşyrdan görelda alar ýaly gowy häsiýetleri bar. Olar öý ýumuşlaryna kömek edýärler, ýaşululary sylaýarlar. Iki dost bilelikde baýrama bagyşlanan diwar gazetini çykardylar. Çagalar gazetini okap, gyzykly maglumatlar aldylar.

Geçen ýyl Maksadyň aýagy agyryp, okuwa baryp bilmedi. Şonda aşyr günde gelip oña sapaklary düşündirdi. Şeýdip Maksat ähli temalary özleşdirdi we çäryegini ahyrynda oñat bahalar aldy.

Synpdaşlary Maksat we Aşyrdan görelda alýarlar.

?! Soraglar we ýumuşlar:

1. Maksat we Aşyr goňşumy ýa-da synpdaşmy?
2. Olar bililikde nähili peýdaly iş edipdirler?

3. Siz mekdepde nāhili peýdaly işleri etdiñiz?

4. Ýadyňyzda saklaň!

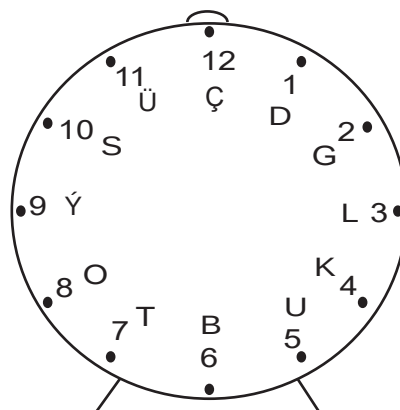
Gönükmeler işlemek

G

Gönükme 29. Sagatda sanlaryň orny çalşyp galypdyr. Harplary sifrler tertibi boýunça okamak arkaly dana sözi okap bilersiňiz.

1 8 10 7 3 5 4 – 6 5 2 11 9 12

G

Gönükme 30. Goşgyny labyzly okaň we bogna bölüp ýazyň.

Mugallym

Göz öňümde
Açdy dünýä
Mugallymym.
Ýollaryma
Saçdy şöhle
Mugallymym
Men çagakam
Ene kimin
Aladalanyp

Ulaltdy ol
Meniñ dana
Mugallymym.
Şägirtidirin
Mydam taýýar
Hyzmatyna,
Etse sähel
Yşaratyn
Mugallymym.

Ýusuf Şamansur

?! Soraglar we ýumuşlar:

1. Mugallymy näme üçün hormat edýäris?
2. Mugallymyň nāhili häsiýetlerini bilýärsiňiz?

★ **G** **Gönükme 31.** Ýyl pasyllaryny we aý atlaryny ýazyň.

Ýyl pasyllary:

Bahar paslynyň aýlary:

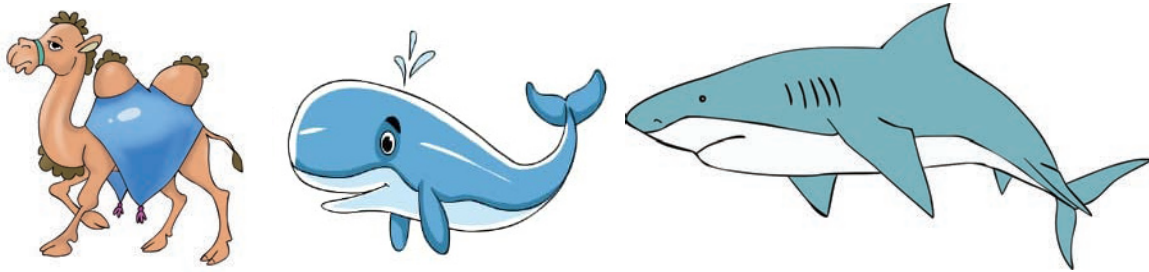
Tomus paslynyň aýlary:

Güýz paslynyň aýlary:

Gyş paslynyň aýlary:

★ ★ **G** **Gönükme 32.** Berlen suratlaryň içinden haýsysy artykmaç?

Deňiz ýyrtyjylary

★ ★ **G** **Gönükme 33.** Aşyr dostuna SMS ýazypdyr. Okaň, eger ýalňyşy bolsa düzediň.

Hormatly dostum Kerim!

Men kesel boldum. Bu gün mekdebe baryp bilmeýän. Öýe berlen işleri özüň aýdarsyň. Sag bal.

★ ★ ★ MYHMANÇYLYGA BARMAK

Jemalyň doglan günü boldy. Ol jorasy Şemşady myhmana çagyrdy.

Şemşat ejesinden rugsat aldy. Ejesi gyzyna nesihat berdi:

– Myhmançylyga çagyrylyp barsaň, öz wagtynda barmaga hereket etmeli. Myhmançylyga baranda amatly geýinmeli. Gapydan girip, salam bermeli. Ýuwaş ses bilen gepleşmeli. Çagalara hem üns bermeli. Görkezilen ýerde oturmaly. Mürähät

edilýänçä garaşmaly. Oturan ýeriňi arassa tutmaly. Berlen soraga tertip bilen jogap bermeli. Düşündiňmi gyzym – diýdi.

- Düşündim- diýip jogap berdi Şemşat.
- Eje Jemala näme sowgat etsemkä?- diýip sorady Şemşat.
- Gyzykly kitap sowgat et gyzym. Kitapdan oňat sowgat ýokdur. Ony okasaň bilimiň aşar, köp täzelikleri bilersiň.- diýip ejesi maslahat beripdir.

Ejesiniň aýdanyny makul bilip, Şemşat derrew kitap dukany-na ylgapdyr.

?! Soraglar we ýumuşlar:

1. Siz myhmançylyga bardyňyzmy?
2. Siz özüňizi nähili alyp bardyňyz?
3. Myhmançylyga baranda nähili geýinmeli?

Gönükmeler işlemek

G

Gönükme 34. Goşgyny okaň we göçüriň. Şahyrymyz Magtymguly bu goşguda nämeleri nesihat edipdir?

Yzzat, hormat, syn etmegin,
Görüm görülmegen ýerde.
Akyl bolsaň, söz aýtmagyl
Nobat berilmegen ýerde.

Parasat kyl bakyp akla,
Goç ýigidiň sözün hakla.
Magtymguly, tiliň sakla,
Habar soralmagan ýerde.

Magtymguly .

 G Gönükme 35. Berlen gymyldy hereketli sözleri ulanyp, “Biz obadaky mamalara myhmançylyga bardyk” diýen pikiri dowam etdiriň.

Bardyk, gördük, salam berdik, kömek berdik.

 G Gönükme 36. Goşgyny labyzly okaň.

Mekdepde

Her gün ertir ir bilen
Ak mekdebe barýan men.
Garşylaýar mugallym,
Oña salam berýän men.

Soňra başlanýar sapak.
Hemmeler otyr ümsüm.
Gürrüň berip başlansoň,
Mugallym çekýär ünsüň.

Geçer durar sapaklar
Hemmä ýarar jaň sesi.
Şol jaň bilen başlanýar
Sapaklaryň hemmesi.

M. Kerimowa

 G Gönükme 37. Tekstiň temasyňy we esasy pilrini anyklaň. Tekste at goýuň. Soraglara jogaby teksden tapyp ýazyň.

Kol'ya kesel boldy. Ol dūšekde ýatyp aýna seredýardı. Bir-den Kol'ya gyzyl şary gördi. Şarda gülüp duran keşp çyzylypdyr. Muny dostlary oýlap tapandygyny düşündi. Kol'yanıň göwni gösterildi.

Dostlaryň barlygy nähili oňat.

A.Mitta

?! Soraglar we ýumuşlar:

1. Kol'ya näme boldy?
2. Kol'ya aýnada näme gördi?
3. Oglan nämäni düşündi?
4. Kol'ya özüni nähili duýdy?

G Gönükme 38. İçinde inçe çekimli bar sölerden baş sanysyny ýazyň we aşakdaky shema dogry geler ýaly sözlem düzüň.

--	--	--

G Gönükme 39. İçinde ýogyn çekimli bar sözleri göçürüň.

Ruçka, tikiñçi, tokly, serçe, mugallym, sygyr, towuk, injir, owlak.

Muny bilmek gyzykly

Dünýäniň hemme döwletlerinde okuw ýyly 1-nji sentýabrda başlanmaýar.

Ýumuş. Özbekistanda 1-nji sentýabr günü haýsy baýramlar bellenýär?

SYRLY SÖZLER

Alymjan diýen oglan köçede bir garry aýaly bilgeşleýin dürtükdir. Garry aýal gamgyn bolup:

– Oglum, sen nähili gödek? – diýse, Alymjan:

– Özüň gödek, – diýip hüňürdäpdir.

Biraz ýöränden soňra, ýene bir gojany dürte-dürte tramwaýa münüpdür-de, dessine boşan oturgyja geçip oturdyr.

Ýañky goja bolsa hasasyna söýenip, aňyrrakda dik duruberipdir. Hemmeler onuň edepsizdigini görüpdirler. Ýöne ol özüne seredýänlere perwaýsyz garapdyr.

Şeýlelikde, Alymjan “Edepsiz oglan” diýen at alypdyr.

Ýoldaşlary hem kemelip başlapdyr, diňe ýalňyz özi galypdyr. Goňsusy Sabyrjana:

– Kino gideli! – diýipdir.

– Ejem hem, atam hem edepsiz oylan bilen tirkeşme diýdiler
– diýip, ol jogap beripdir.

Alymjan synpdaşy Amanlara barypdyr. Ondan suwa düşmek
üçin köle bile gitmekligi haýyş etse, ol:

– Seniň keseliň ýaman, ýokançlymyşyn, men indi seniň bilen
tirkeşjek däl – diýipdir.

Alymjan örän gamgyn bolupdyr, nähili keselim barka diýip,
keselhana barsa, tramwaýda özüniň ýer bermedik gojasy luk-
man ekeni. Ol:

– Keseliňi bilýärin. Sen mugallymlaryň, özüňden ulularyň
sözüne gulak asmaýan kesir oglansyň. Maslahat berýärin, eger
aýdanymy etseň, sagalmagyň mümkin – diýipdir.

Alymjan şonda:

– Aýdanlaryňyzy hökman ýerine ýetirerin – diýip, pugta söz
beripdir.

Alymjan:

– Keselhanada ýatmalymy? – diýip, sorapdyr.

Şonda lukman:

– Ýok, beýle keselleri keselhanada hem ýatyrmaýarlar,
nähoşlara-da ýokmagy mümkin – diýipdir.

Lukman şeýle diýipdir-de, derman ýazyp beripdir:

– Şuny berjaý etseň, keselden hem gutularsyň, dostlaryň
hem senden gaçmazlar – diýipdir.

Alymjan dermanhana ylgapdyr. Ýöne derman berýän ak
halatly aýal:

– Bu dermany diňe özüň taýýarlap bilersiň – diýipdir.

Alymjan okap görse, lukman “Edepli bolmak gerek” diýip
ýazan eken.

Turgunbaý Gaýybow

?! Soraglar we ýumuşlar:

1. Hekaýada kim hakynda gürrüň berilýär?
2. Ol köçede özüni nähili alyp bardy ?
3. Tramwaýda näme boldy ?
4. Alymjan nähili at aldy ?

5. Goňsusy Sabyrjan näme diýdi ?
6. Synpdaşy Aman näme diýdi ?
7. Lukman Alymjana näme diýdi ?
8. Alymjan näme diýip söz berdi?

Gönükmeler işlemek

 G **Gönükme 40.** Hekaýadan lukmanyň Alymjana ýazyp beren sözünü tapyp, depderiňize ýazyň. Ýogyn çekimlileriň aşagyny çyzyň.

 G **Gönükme 41.** Teksti okaň we oňa at tapyň. Siz nähili jadyly sözleri bilýärsiňiz we olary nirelerde ulanýarsyňyz?

Men her gün mekdebe gitmekçi bolanymda, дәdem we ejem menden: “ Jadyly sözleri unutmadyňmy”? – diýip sorayarlar.

Ynha şu sözleriň kömeginde meniň hemme işlerim önümlü bolýar. Bahalarym gowy, gündelik depderimden bolsa, “ata-eneň sag bolsun”, diýen alkyşlar orun alýar.

 G **Gönükme 42.** *Gutlaýaryn, dileýärin, sag bol* sözlerini ulanyp dostuňyzy başlik baha alany bilen gutlaň.

TOP

Adyl köçeden geçip barýardy. Ýolda dawalaşyp duran iki oglana duş geldi. Olar ýary gyzyly, ýary gök topy dartýşyp, iki tarapa çekeleşýärdiler. Birinji oylan:

– Bu meniň topum. Ine, görüp goý, gyzyly tarapyna “ Ka” diýip hem ýazyp goýandyryn, baýaky gün Ähmet bilen futbol oýnap ýörkäk haýatdan howlyňyza düşüpdi – diýdi.

Şonda howla girip gözlediňmi ýa-da gözlemediňmi?

Gözledim, tapmadym.

Soňra ikinji oylan Adyla garap:

– Ýalan, munuň gepine bir serediň, heý-de uly top howla düşer-de, tapylmazmy? Bu meniň topum. “Ka” ny özüm ýazyp goýupdym – diýdi.

Adyl soraşdyryp görse, birinji oglanyň ady Kabyl, ikinjisiniňki Kadyr ekeni. Adyl topuň kimiňkidigini anyklamak üçin näçe jan etse-de, bilip bilmedi. Oglanlaryň ikisi-de “Top meniňki” diýip ýer depip durdy. Şondan soň Adyl näme ederini bilmän, pikire çümdi we oýlap tapdy-da:

– Topy ikiňiz hem meniňki diýýärsiňiz, Beýle bolsa ýörün häzir pyçak alyp ikä bölüp bereýin- diýdi.

Kadyr biperwaýlyk bilen:

– Bolýa, bölüp beriberiň – diýdi.

Kabyl bolsa Adylyň eline ýapyşyp:

– Ýok, bölmän. Topy Kadyr alybersin, bileje oýnap gezeris – diýip, ýalbardy.

Şondan soň Adyl topy Kabyla uzatdy-da :

– Me, al, top seniňki ekeni – diýdi.

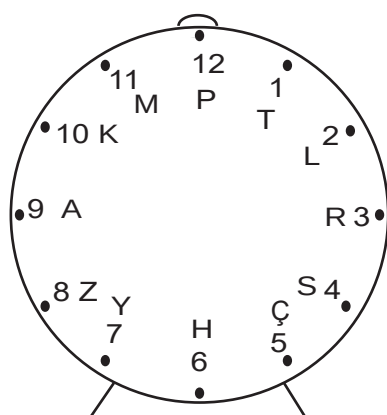
Kadyr sesini çykaryp bilmedi.

?! Soraglar we ýumuşlar:

1. Adyl köçede kimlere duş geldi?
2. Kabyl bilen Kadyr nämäni çekeleşýärdiler?
3. Topa nähili belgi ýazyp goýlupdyr?
4. Adyl top kimiňkidigini nädip anyklapdyr?

Gönükmeler işlemek

Ýumuş. Sagatdaky tapmaçany çözüň. Sagatda sanlaryň orny çalşyp galan. Harplary sifrlar tertibi bilen okamak arkaly bir gizlenen sözi okap bilersiňiz.

12	9	3	9	6	9	1	5	7	2	7	10
----	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	----

G Gönükme 43. Teksti okaň we onuň birinji, ikinji sözlemlerini göçüriň. Göçüren sözlemleriňizdäki inçe çekimlileriň aşagyny çyzyň.

Sülgün

Sülgün ikinji synpda okaýar. Ol göreldegi okuwçy. Üsti-başy mydama arassaja. Sapaklaryna gowy ýetişýär. Uly adamlara hormat goýýar. Olary sylaýar. Dili salamly.

G Gönükme 44. Teksti okaň we at goýuň. Tekstden bir bogunly baş sany, iki bogunly on sany söz tapyp, bogna bölüp ýazyň.

Nusga: Nar, ...

Al – ma, ...

Baglarda medeni, miweli agačlar ösdürilýär. Olary bagbanlar idedýärler. Baglarşäherleriň we obalaryň bezegidir. Olar ýakymly ysy, owadan gülleri we süýji miweleri bilen bizi begendirýär. Baglarda erik, behi, şetdaly, armyt, alma we beýleki miweli agačlar ösýär. Miweler we ir-iýmişler örän peýdalydyr.

Her ýyl sentýabr aýynda biziň ýurdumyzda “ Mährijan” baýramy geçirilýär.

O **Oýun.** Deň-duşlaryňyz bilen “Myhmançylykda” oýnuny oýnaň. Oýunda, geliň, essalawmaleýkim, töre geçiň, nahardan alyň, işdäňiz açyk bolsun, sag boluň, ýene geliň sözlerini ulanyň.

YZA

Näzik boýdaşy Selimleriňkä howlukmaç gidip barýardy. Ol boýdaşynyň ýaşayan köçesine sowlanda yssydan ýaña gara der bolup barýan, iki eli ýükli aýala gözi düşdi. Özi hem yssa çydaman gelyärdi. Şonuň üçin çalt-çalt ýöräp ondan ozup başlady. Ýañky aýal oňa garap, bir zatlar diýmekçi bolýança, Näzik ýere garap şyp-şyp ylgap gitdi.

Ol Selimeleriň gapysyndaky jaňy basdy. Gapyny Selimäniň özi açdy we oňa içeri girmegi teklipt etdi. Köp wagt geçip-geçmänkä gapy açylyp, derwezededen ýaňky aýal haşşyldap girip geldi. Selime oňa garap:

Waý, daýzamjan gelipdir. Salam daýza, ýagşymysyňyz, yssyda ýük göterip näme etjekdiňiz-ä! – diýip, dyngysyz hal-ýagdaý soraşýardy, Näzik bolsa özünden-özi gyzaryp barýardy...

?! Soraglar we ýumuşlar:

1. Näzik howlukmaç nirä gidip barýardy?
2. Selime nähili gyz eken?
3. Näzik näme üçin gyzardy?
4. Näzik dogry iş etdimi?

Ýumuş. “Yza” hekaýasynyň soňuny öz sözleriňiz bilen dowam etdiriň.

Gönükmeler işlemek

G **Gönükme 45.** «Çagalar bagy» diýen teksti okaň. İçinde inçe çekimlisi bolan sözleri bogunlara bölüp, depderiňize göçüriň.

Çagalar bagy

Biziň obamyzda çagalar bagy bar. Myradyň ejesi çagalar bagynda işleýär. Ol çagalara gyzykly ertekiler aýdyp berýär. Çagalar onuň aýdyp berýän ertekilerini üns berip diňleýärler.

Rebuslary çözüň, guşlaryň adyny tapyň.

B

ogly

 G Gönükme 46. Okañ we ýazyň. Ýogyn çekimlileriň aşagyny çyzyň.

Tokaýlarda örän köp dürli guşlar ýaşaýarlar. Olar mörmöjekler we ösümlükler bilen iýmitlenýär. Guşlar zyýanly mörmöjekleri iýip, peýda berýärler.

 G Gönükme 47. Guş atlaryny ýazyň. Inçe çekimlileri biraýry, ýogyn çekimlileri biraýry ýazyň.

Nusga: Bedene, ...
Garga, ...

 G Gönükme 48. Okañ we birinji, ikinji sözlemleri göçüriň. Ýogyn çekimlileriň aşagyny çyzyň.

Süýt

Süýt aşgazanda tiz özleşýär. Dürli zäherlenmede süýt içmek peýdalydyr. Süýt içenden soň bal iýmeli. Dalagy, bagry agyrýan adamlara süýt zyýanlydyr.

Abu Ali Ibn Sina

 G Gönükme 49. Nakyllary okañ we göçüriň. Manysyny düşündiriň.

El eli ýuwar, iki el birigip ýüzi.
Maslahatly biçilen don gysga bolmaz.

 G Gönükme 50. Tapmaçany okañ we jogabyny tapyň.

Hatar-hatar daş goýdum,
Gyr atymy boş goýdum. (diş, dil)

Gyzyl mahmaldan don biçdim,
Gyýkyndygyny görmedim. (düýş)

Muny bilmek gyzykly

ABŞ-ly Kori Loý basketbol halkasyna arkasy bilen durup 25 metr, halka ýüzi bilen durup 33.5 metr aralykdan pökgini nyşana düşürýär.

Ýumuş. Basketbol sözüň shemasyny çyzyň.

3-NJI BÖLÜM. MENIŇ MÄHELLÄM

MENIŇ MÄHELLÄM

Meniň mähelläm – örän owadan we abat mesgen. Onda prezidentimiziň karary bilen abadanlaşdyryş işleri geçirildi. Ýollar abatlandy. Medeni we bezeg agaçlary ekildi. Ýoluň gyalarynda pyýadalar üçin ýodajyklar guruldy. Ýol çetlerine güller ekildi. Hapa we galyndylary taşlamak üçin bedreler goýuldy. Biziň mähellämizde ýaşaýan uly-kiçi ähli adamlar bu işde ellerinden gelen kömegini berdiler. Kimsi gül ekse, kimdir agaç nahalyny ekdi. Ýene birleri işleýän işçilere armasyn aýdyp göwnüni göterdi. Garaz, mähellämizdäki adamlaryň hiç biri bu işden çetde galmady.

?! Soraglar we ýumuşlar:

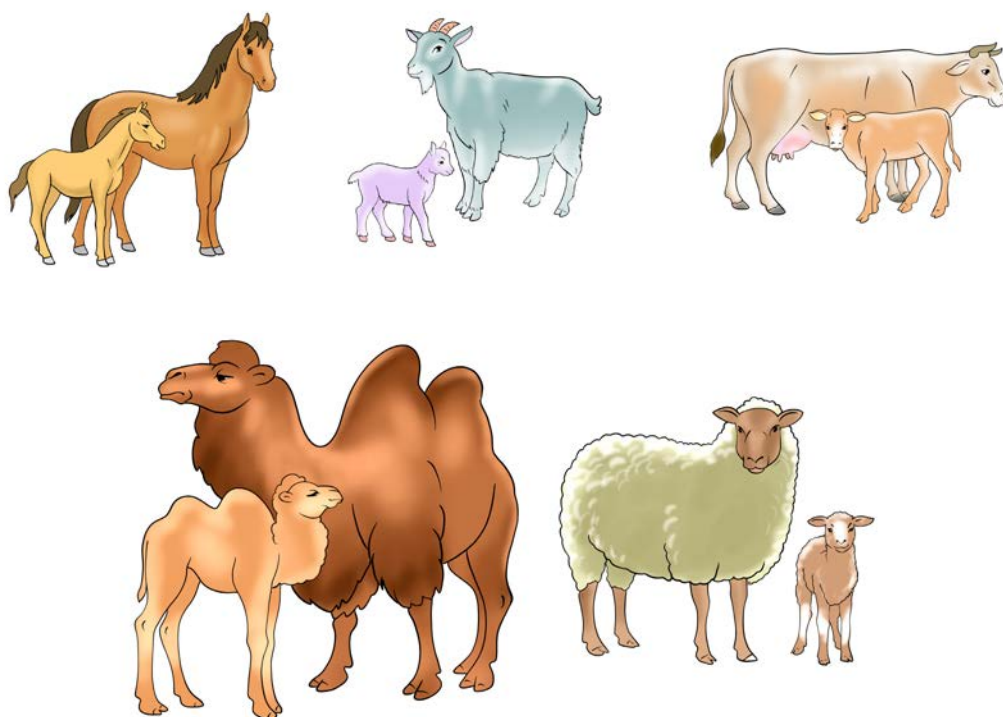
1. Siziň mähelläňizde nähili işler edildi?
 2. Siz nähili kömek berdiňiz?
 3. Öz mähelläňiz barada gürrüň beriň.
 4. Surata üns berip serediň we teksti iki sözlem bilen dowam ediň.
- Inçe çekimlileri belläň.

Gönükmeler işlemek

G Gönükme 51. Teksti okaň we göçüriň. Ýogyn çekimlili we inçe çekimlili sözleri tapawutlandyryp aýdyp beriň.

Mähelle öz çäginde söwda, sanitariýa we ekologik ýagdaýa gözegçilik etmäge kömekleşýär. Mähelle işi günsaýyn ösüp barýar. Olar ýurdumyzda parahatçylygy üpjün etmekde möhüm ähmiýete eýedir.

G Gönükme 52. Suratlara serediň, ýazylanda içinde ýogyn çekimlisi bolan suratlaryň adyny ýazyň.

★ **G Gönükme 53.** Nahar atlaryny okaň we diňe inçe çekimlisi bolan sözleri göçüriň.

Dograma, börek, çorba, çekdirme, palaw, şüle, unaş, bulamak, mäşewe, ýarma, çişlik, dolama, gutap, gowurma.

★ **G Gönükme 54.** Goşgyny ýazyň we ýat tutuň.

Maral bilen ejesi

Uwre, jigiň Merjeni!

Bor, eje.

Çaý goýupdum gör şony!

Bor, eje.

Hapa gapy, penjire!

Bor, eje.

Suw ber ülje, injire!

Bor, eje.

– Bulam-bujar aşhana!

– Bor, eje.

– Ýat tutmaly goşgam-a!

– Bor, eje.

Gaýtalanýar bu ýagdaý

Marallara baramda.

Menem ondan her gezek

Alyp gaýdýan görelde.

Ý. Saparow

MÄHELLE

Taryhy eserlerde Buharada mundan köp ýyllar öň birnäçe mähellä “mähelle – şäher içindäki şäherçedir” diýip, taryp beripdirler. Şol döwürlerde mähellä ýaşaýan adamlaryň kesbi-kärine görä at beripdirler. Meselem: zergärler mähellesi, misgärler, gönçiler, pyçakçylar, bagşylar, demirçiler, eýerçiler mähellesi we başgalar. Mähelläniň özüniň içki tertip-düzgünü bolupdyr. Mähellede ýaşaýanlar bu düzgünlere amal edipdirler. Her mähelle ýaşaýşy, döp-dessurlary, urp-adatlarynyň umumylygy bilen tapawutlanypdyr. Häzirki wagtda mähelläni ösdürmäge, ol ýerde ýaşaýan ilatyň medeniýetini ösdürmäge her taraplaýyn kömek berilýär. Döp-dessurlara, urp-adatlara amal edilýär. Garrylara, maýyplara, köp çagaly enelere kömek berýän ýörite edaralar döredilýär.

?! Soraglar we ýumuşlar:

1. Mähelle diýen düşünje haçan peýda bolupdyr?
2. Mähellä nämä esaslanyp at beripdirler?
3. Mähellede nähili işler alnyp barylýar?
4. Siziň ýaşayan mähelläňiziň ady näme?
5. Siziň maşgalaňyza mähelle nähili kömek berdi? (ululardan sorap biliň)

Gönükmeler işlemek

G Gönükme 55. Tekstden mähelledäki kesp-kärleriň adyny saýlap, bogna bölüp ýazyň. Ýogyn çekimlileri aýdyp beriň. Siz başga ýene-de nähili hünärleri bilýärsiňiz?

Nusga: zer-gär-lik,...

G Gönükme 56. Guşlaryň atlaryny okaň we diňe ýogyn çekimlisi bolan sözleri bogna bölüp göçüriň. Göçüren sözleriňizdäki çekimlileri aýdyň.

Torgaý, serçe, sülgün, durna, garasar, kepderi, togdary, laçyn, gögerçin, hüýpüýpik, garga, käkilik, ördek, gaz, toklutaý, düýeguş, bilbil, gumry.

G Gönükme 57. Şygry labyzly okaň. Ýogyn çekimlili sözleri saýlap göçüriň.

Jigim

Gül, oýna, ulal, jigim,
Seýle çykaly, jigim,
Gurjagyňy al, jigim!
Güle bakaly, jigim!

Uly ilıñ içinde
Ýürekde gam galmasyn,
Abraýly bol, jigim!
Läle kakaly, jigim!

(A.Omarowa)

★ **G** **Gönükme 58.** Ululardan sorap öz mähelläñiziñ adyny we taryhyny öwrenip geliñ. Kiçijik hekaýa ýazyñ.

★★★ **G** **Gönükme 59.** Aşakdakylar dogrumy?

Bir gep süýji, iki gep turşy.
Köp okan, köp oýnar.
Dost barlag işde biliner.
Ýakma – bişersiñ, gazma – hazyna taparsyñ.

MUGALLYM SÖZI

Mugallymyň sözi – Watanyň sözi.
Ol sözde ýerleşýär dünýä de mazmun.
Mugallymyň sözi kanun mekdepde.
Mugallymyň sözi öýde-de kanun.

(Mugallymym şeý diýdi!) diýer çagalar.
Mugallym diýdimi kesiler jedel.
Mugallymyň aýdan sözün gaýtalap,
Agalar daň bilen mekdebe gider.

Mugallymyň aýdan sözün gaýtalap,
Çagalar ýene-de mekdepden gaýdar...
Onsoň çagalar hem mugallym bolup,
Ol sözi geljekki nesile aýdar.

Ýaşar, işlär ýörer mugallym sözi,
Mugallymyň sözi – Watana ömür.
Şeýdip mugallymyň aýdan sözünü
Asyrdan-asyra äkider döwür.

Goşgyny labyzly okaň.

?! Soraglar we ýumuşlar:

1. Goşgy kim hakynda?
2. Mugallymy nähili taryplapdyrlar?
3. Siz mugallymyňyzy hormat edýärsiňizmi?
4. Sen ulalanda kim bolmak isleýärsiň?
5. Goşgynyň soňky bendindäki kapiýadaş sözleri tapyň.

Gönükmeler işlemek

 G Gönükme 60. “Mugallym” sözündäki bar bolan harplardan peýdalanyp, söz düzüň.

Nusga: ymam,...

★ **G Gönükme 61.** Nakyllary okaň we ýazyň. Ýogyn çekimlileri aýdyp beriň. Olaryň soňky bogunlaryndaky çekimlileriň inçe ýa-da ýogyn bolmagynyň sebäbini düşündiriň.

Goňşy – goňşynyň bazary.

Uzardaky garyndaşdan,
Ýakyndaky goňşy ýagşy.

★ **G Gönükme 62.** Mähelläňizde hormatlanýan goňşularyňyz barada gürrüň beriň. Näme üçin ol maşgala abraýly hasaplanýar?

★ **G Gönükme 63.** Teksti okaň, nokatlaryň ýerine haýsy çekimliniň bolmalydygyny aýdyň.

Sonajyk

Sonalar, Jerenler bilen goňş... . Sona düyn Jerenlere bard...
Onuň bilen gurjak oýnad... . Jeren...ň enesi olara gyzykly ertek... aýdyp berd... .

★ **G Gönükme 64.** *Gutlaýaryn, dileýärin* sözlerinden peýdalanyp, dostuňyza doglan günü bilen gutlamak üçin hat ýazyň.

Muny bilmek gyzykly

Ders 45 minut dowam edýär. Iň uzak dowam eden sapak 54 sagat hasap edilýär.

Ýumuş. Birinji sözlem näçe sözden ybarat?

III BAP. TEBIGATYŇ NYGMATLARY

1-NJI BÖLÜM. GORALYAN HAÝWANLAR

Adamzat uzak wagt tebigaty goramak üçin alada etmedi. Şol sebäpli ösümlikleriň we haýwanlaryň birnäçe görnüşleri ýok bolup gitdi. Häzirki günde adamlar tebigaty goramak hakynda alada edip başladylar.

Gyzyl kitaplara ýok bolup barýan ösümlikler we haýwanlar girizilýär. Özbekistanyň ýok bolup we kemelip barýan ösümlikleri, haýwanlary baradaky ilkinji maglumatlar 1974-nji ýylda düzülen Gyzyl kitapda görkezildi.

Haýwanlary goramak üçin ýörite goraghanalar döredilýär. Häzirki wagtda Özbekistanda ýedi sany uly goraghanalar bar. Olar: Gissar, Zamin, Kitap, Gyzylgum, Nurata we Surhan goraghanalarydyr.

Mysal üçin, gök tilki ýok bolup barýan görnüşdir. Pandalara diňe Hytaýda duşmak bolar. Dünýä ýüzünde diňe 30 sany Amur gaplaňy bar.

?! Soraglar we ýumuşlar:

1. Nähili haýwanlar, ösümlükler we guşlar goralýar?
2. Özbekistanda näçe goraghana bar?
3. Tekstde ýok bolup barýan haýsy haýwanlaryň ady tutulypdyr?

Gönükmeler işlemek

★ **G** **Gönükme 65.** Ýokarda ýazylan teksden, içinde ýogyn çekimlisi bar bolan baş sözi ýazyň.

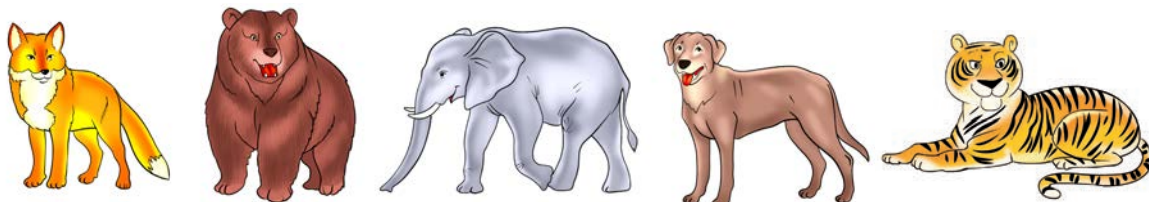
Direktor, kitap, radio, meýdan ýaly sözlerde ýogyn we inçe çekimlileriň ikisi hem ýazylýar.

★ **G** **Gönükme 66.** Berlen sözlemleri üns berip okaň. İçinde ýogyn we inçe çekimliler garyşyp gelen sözleri aýdyp beriň.

Enem radio diňleýär. Jahan fabrikde işleýär. Kakam gazet okaýar. Özbegistanda uly derýalar bar.

★ **G** **Gönükme 67.** Goralýan haýwanlaryň atlaryny ýazyň.

★ ★ **G** **Gönükme 68.** Suratda görkezilen haýwanlaryň atlaryny olaryň sypatyny bildirýän söz bilen ýazyň.

Nusga: tilki - mekir, hilegär,...

★ **G** **Gönükme 69.** Teksti okaň. Inçe we ýogyn çekimli garyşyp gelen söz bolsa tapyň.

1989-njy ýylyň 21-nji oktýabrynda biziň respublikamyzda özbek diline “Döwlet dili” ady berlip, onuň wezipesi giňeldi.

Özbek dili dünýädäki kyrka golaý iri dilleriň biridir. Özbek dili garagalpak, türkmen, gazak, gyrgyz, tatar, azerbaýjan, türk, başgyrt, uýgur dilleri bilen ugurdaş dil hasaplanýar.

ÖWÜNJEŇ GAZ

Bir gaz suwda gezip, özünden-özi magtanyp: “Älemde men-den hünärment guş ýokdur. Ýerde ylgaýan, suwda ýüzýän, howada uçýaryn. Bir özümiň üç hili hünärim bar” diýipdir. Gazyň bu sözünü bir gurbaga eşidip: “Dost, sen munça öwün-meseň hem bolardy. Çünki balyk ýaly ýüzüp bilmeýäň, laçyn ýaly uçup bilmeýäň, keýik ýaly ylgap bilmeýäň. Çala-çula üç hünäri bilýärsiň, birini ýagşyrak bilseň gowy bolardy” diýdi.

Nakyl: Magtanma gaz, hünäriň az.

Abdulla Awlany

?! Soraglar we ýumuşlar:

1. Bu erteki näme hakynda?
2. Gaz nähili işleri edip bilýär eken?
3. Gurbaga gaza näme diýipdir?
4. Siz öwünjeňlik hakynda başga nähili nakyl bilýärsiňiz?

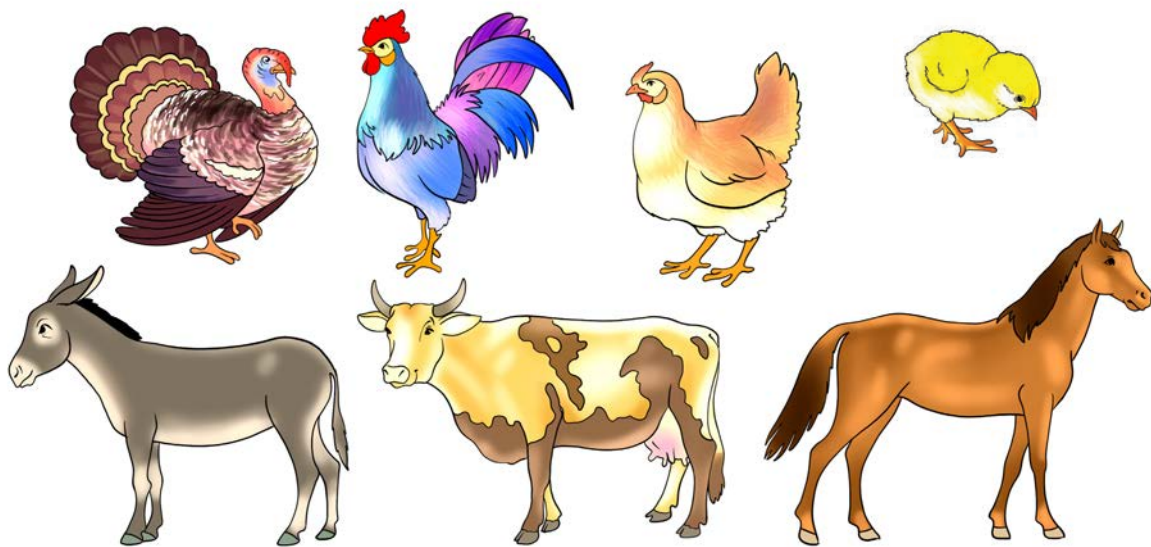
Gönükmeler işlemek

G **Gönükme 70.** İçinde inçe we ýogyn çekimliler garyşyp gelen sözleri göçüriň.

Adamlar, üzüm, mal, oylan, ferma, pişik, meýdan, Aman, kitap, kino, gazet, mekdep.

★ **G Gönükme 71.** “Öwünjeň gaz” tekstinden bir bogunly baş söz, iki bogunly baş söz, üç bogunly baş söz tapyp, bogna bölüp ýazyň.

★ ★ **G Gönükme 72.** Suratda berlen haýwanlaryň adyny ýazyň. Olar nähili ses çykarýarlar?

★ ★ ★ **NÄME ÜÇIN DOST BOLUP BILMEÝÄRLER?**

Garlawaç eýwanyň potologynda höwürtgе gurmak üçin laý almakçy bolup ýabyň kenaryna barypdyr. Ot-çöpleriň arasyn-dan uzyn ýylan ýörmeläp çykypdyr-da, haşşyldap:

Essalamu aleýkum, garagaş, garasaç garlawaç. Suw içmäge geldiňmi? – diýip, sorapdyr.

Gel, ikimiz dost bolaly. Nirede höwürtgä gurýandygyňy maňa görkezseň, saňa kömekleşeyin – diýip, ýylan ýene-de haşşyldapdyr.

Ýok, men seniň bilen dost bolup biljek däl, çünki gylygyňy gowy bilýärin.

Sen dostlaşmak isleseň, maňa kömek et. Meni käbir tanşyň bilen dostlaşdyr. Bir özümiň içim gysýar – diýip, ýylan ýalbarypdyr.

Garlawaç uçup gidipdir-de, az wagtdan soň kirpini öňüne salyp gelipdir. Ýylan kirpini gören badyna gaçyp, bir deşige girip gidipdir. Garlawaç deşigiň ýanyna gelip:

Haý ýylan, bäre çyk, seni dostum kirpi bilen tanyşdyraýyn – diýipdir. Ýylan deşikden kellesini çykarman:

Sen hiç mahal ýylanyň kirpi bilen dost bolanyny gören dälseň – diýipdir.

Onda näme üçin garlawaja dostlaşmagy tekliپ edipsiň? – diýip, kirpi deşikden yşyklap durşuna sorapdyr.

Ýylan jogap berip bilmändir. Kirpi gahar bilen:

Howlukma, entek meniň elime düşersiň, temmiňi bererin – diýipdir.

Ýene indi näme üçin syçan pişik bilen, bal arysý aýy bilen, serçe çekirtge bilen, goýun möjek bilen, towuk tilki bilen dost bolup bilmeýändigleriniň sebäbini bilýärmisiňiz?

S. Gafurow

?! Soraglar we ýumuşlar:

1. Garlawaç kimden haýsy işe kömek etmegi sorapdyr?

Gönükmeler işlemek

G **Gönükme 73.** Teksti okaň. Iň soňky abzasyny de-pderiňize ýazyň. Haýwanlaryň adyny belläň.

★ **G Gönükme 74.** Nakyllary okaň we göçüriň. Ýogyn çekimlili sözleriň aşagyny çyzyň.

Kyýamat günü goňsudan.
Ody gozgasaň öçer, goňşyny gozgasaň göçer.
Gülme goňşyňa, geler başyňa.
Aýrylmaz goňşyňa ýatdan çykmaz söz aýtma.

★ **G Gönükme 75.** Ýokardaky tekstden baş bogunly baş sany söz tapyp depderiňize ýazyň.

★ ★ **G Gönükme 76.** Okaň.Goşgudaky rifmalary aýdyň.

Meret mergen

Meret mergen awa çykdy,
Meret mergen daga çykdy.
Ýoldaşyndan saýlandy ol,
Derelere aýlandy ol.
Dury suwlar şarlap akýar,
Dumly-duşa mergen bakýar.
Jülgeler ýaşyl öwüsýär,
Gezdigiçe göwni towusýar.

B.Kerbabaýew

★ **G Gönükme 77.** Nokatlaryň ýerine **y, i** çekimlileriň degişlisini ýazyp, sözleri göçüriň.

Er...k, bal...k, garp...z, bilb...l, äd...k, ýyld...z, ýal...n,
ek...n, sab...n, M...rat, Aş...r.

Nusga: erik, balyk,...

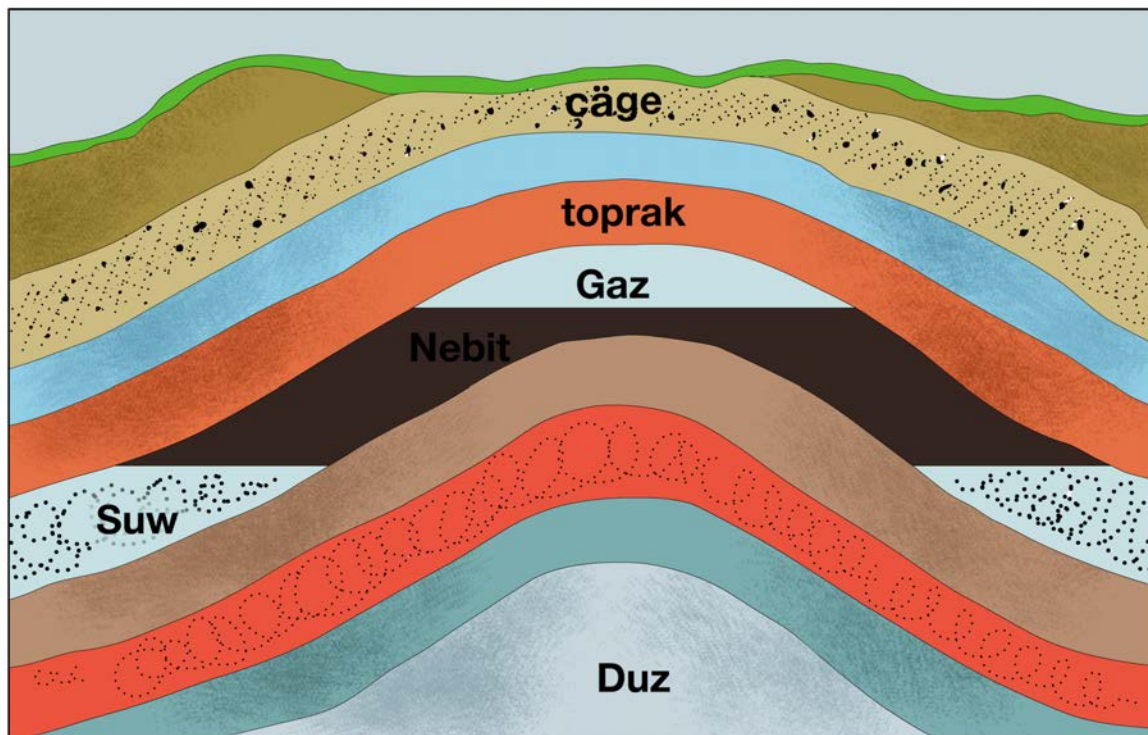
Muny bilmek gyzykly

Çehiýa döwletinde iň oňat baha 1, iň ýaman baha 5 hasap edilýär.

Ýumuş. Sözlemde haýsy söz näme? diýen soraga jogap berýär?

2-NJI BÖLÜM. ÝERIŇ ASTYNDÄ NÄME BAR?

Mineral maddalar toprakdan düzümi bilen tapawutlanýar. Biziň ýurdumyz ýerasty we ýerüsti baýlyklara örän baý. Ýurdumyzda tebigy gaz, goňur we daş kömür, altyn, mis, uran wolfram, kaliý duzy ýaly gazylyp alynýan peýdaly baýlyklar bar. Ähli dag jynslaryndan adamlar durmuşda peýdalanyp bilýärler. Şonuň üçin hem gazylyp alynýan peýdaly zatlar diýilýär. Çöller hem örän köp ýerasty we ýerüsti baýlyklaryň hazynasydyr. Ýeriň astynda nebit, tebigy gaz, daşkömür, duz, altyn kükürt, uran, demir, altyn ýaly gymmatbaha baýlyklar bar.

?! Soraglar we ýumuşlar :

- 1.Ýerasty baýlyklardan nämeleri bildiňiz?
- 2.Daglardan nähili peýdalanmak bolar?
- 3.Çöllerde nähili baýlyklar bar?
- 4.Gazylma baýlyklaryň atlaryny aýdyp beriň.

Gönükmeler işlemek

 G **Gönükme 78.** Goşgyny labyzly okaň. Birinji kupletdäki ýogyn we inçe çekimlileri aýdyň.

Arzuwlar

Derýa diýr: - çöller hem
 Gül bolsun, gül bolsun.
 Ene toprak diýr: - bugdaý - дәне
 Bol bolsun, bol bolsun!
 Nahal diýr: - ynsana
 Bolelinlik edeýin, bolelinlik edeýin.
 Gül diýr: - gören gözleri
 Guwandyraýyn, guwandyraýyn.
 Guşlar aýdar: - saýrallyň
 Çemende, çemende.
 Çagalar diýr: - ýaýnalyň
 Watanda, watanda!
 Güneş diýr: - ene toprak
 Güllesin, güllesin.
 Eneler diýr: - parahatlyk
 Ýaşasyn, ýaşasyn.

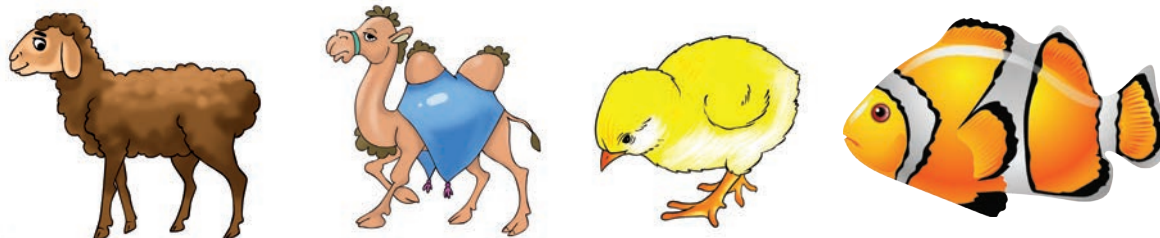
Rauf Talyp

 G **Gönükme 79.** Soraglary okaň we ýazuw üsti bilen jogap beriň.

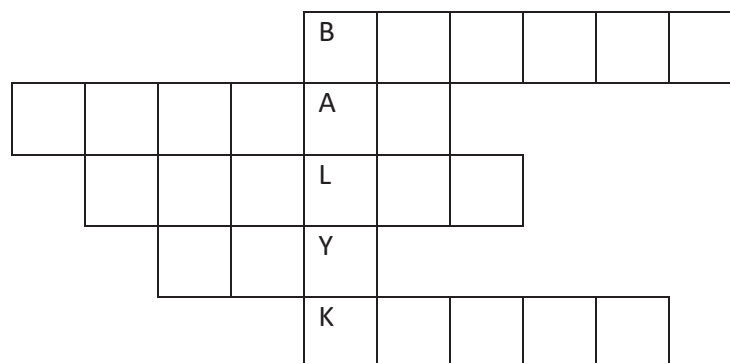
Okuw ýyly haýsy aýda başlanýar?
 Ýylyň birinji aýynyň ady näme?
 Ýylyň soňky aýynyň ady näme?

Açyk we dymyk çekimsizler
G, b, d, j – açyk çekimsizlerdir.
K, p, t, ç – dymyk çekimsizler

G Gönükme 80. Suratlara serediñ we atlaryny ýazyñ. Birinji harpynyñ nähili çekimsizlerdigine üns beriñ. Suratlaryñ adyny sözlem içinde getirip sözlem düzüñ.

O Oýun. Şu sözleri dogry ýerleşdirseñiz, krosswordy çözüp “balyk” sözünü okarsyňyz.

Keýik, aýy, towşan, leglek, baýdak.

DOGRY ÝOL

Bir patyşanyň üç sany ogly bolupdyr. Ol özüniň baýlygyny ogullaryna paýlap beripdir. Uly ogly bu pullara beýik binalar gurdurypdyr. Ortanjy ogly öz pullaryny dürli nahalça alyp bag ekmeklige sarplapdyr. Kiçi ogly bolsa pullaryny mätäçlere paýlap beripdir. Muny eşiden atasy:

– Ogullarym dogry ýoly tutupdyrlar, pullaryny dogry ulanypdyrlar – diýip, begenipdir.

?! Soraglar we ýumuşlar :

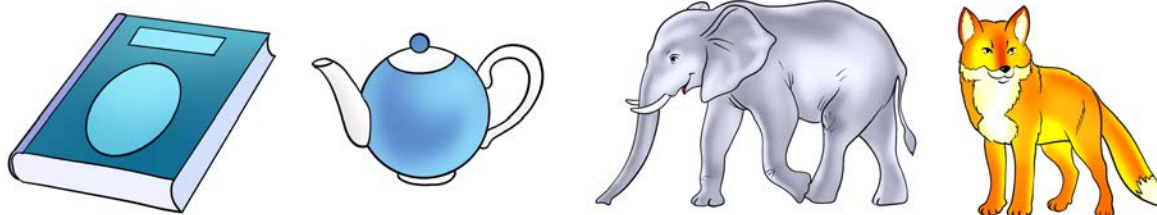
1. Atasynyň beren pullaryny ogullary nähili işlere sarplapdyrlar?
2. Ogullarynyň eden işinden atasy näme üçün hoşal bolupdyr?
2. Bu ertekidäki wakalary yzygiderli tertipde nomerläň.
3. Pullaryna dürli nahal alyp bag edipdir.
4. Pullaryny mätäçlere paýlap beripdir.
5. Pullaryna beýik binalar gurdurypdyr.
6. Seniň köp puluň bolsa näme iş ederdiň?

Gönükmeler işlemek

G Gönükme 81. Nahal, bina sözlerini ulanyp shema boýunça sözlem düzüň.

--	--	--

G Gönükme 82 Suratlaryň adyny depderiňize ýazyň we açyk çekimliler bar bolsa belläň.

★ **G Gönükme 83.** Okañ we içinde dymyk **k, p, t, ç** sesleri bolan sözleri aýdyp beriñ. Tekste at tapyñ. Birinji, ikinji sözlemleri depderiñize göçüriñ.

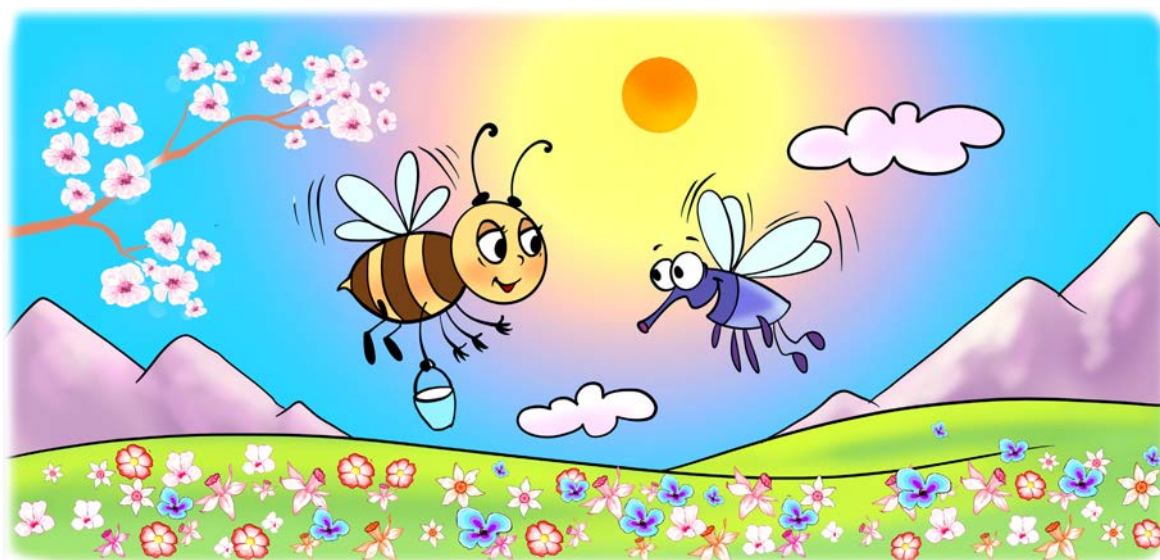
Gür tokaýyñ içinden geçip gitdik. Tokaýda ülje, armyt, derek, arça agaçlaryny gördük. Biz her agaja üns berip seretdik. Miweli agaçary belläp aldyk. Mugallymymyz olar barada bize gürrüñ berdi.

★ ★ **G Gönükme 84.** Sözleri tapyñ

ra-Dak, tö-re-wek, ha-ny-za, gar-wa-laç.

BAL ARYSY WE SIÑEK

Bir bar eken, bir ýok eken. Çybyn kiçijik eken, düýe ullakan eken, garynja örmelär eken, tilki ýorgalar eken. Bir bagda bal arysy ýaşaýar eken. Bal arysy bahary gaty küýsäpdir. Ah-ry bahar hem ýetip gelipdir. Daş-töwerek göm-gök lybasa bürenipdir. Daragtlar bolsa begenişip, ýasanyşypdyrlar. Güller açylyp, ýakymly ys ýaýradypdyrlar.

Bal arysy begenip-begenip tebigatda ýaýnap şerbet ýygyp başlapdyr.

Agajyň gabygynda bolsa müşşerip, gözlerini mölerdip oturan siňek içiniň ýandygyndan özüçe samyrdaýardy:

Töwerekde hapa ýer ýogaýt. Hemme ýer arassa. Men bol-sam öler ýaly ajykdy. Iýere zat ýok. Bal aysy bolsa hezil edip şerbet ýygýardy. Siňek bal aysyna degmekçi bolup:

– Heý dynmazak ary, bäre gelsene, bir zat diýjek, – diýipdir.

Bal aysy bolsa:

Bagyşlarsyň siňekbaý, işim gaty kân, men şerbet ýygma-ly, – diýipdir-de wazlap uçup gidipdir. Siňek betlik edip bal aysy şerbet göterip gelýärkä ony dürtüp goýberipdir. Bal aysyň şerbetleri dökülip gidipdir. Bal aysy bu bezzat bilen ke-jeleşmändir-de öz işi bilen bolupdyr. Siňek bolsa şol açlygyna agajyň gabygyna ýapyşyp ýatyberipdir.

?! Soraglar we ýumuşlar :

1. Bal ayslary adamlara nähili peýda berýär?
2. Nämе üçin adamlar siňegi ýaman görýärler?

Gönükmeler işlemek

G **Gönükme 85.** *Agaç, siňek, şerbet, kitap* sözlerini ulanyp, sözlem düzüň.

G **Gönükme 86.** Aşakdaky sözleri göçürüň we açyk çekimsizleri belläň.

Mekdep, wagt, çekiç, parta, tokly, çemçe, orak, açar, ýaprak, köýnek, tut.

G **Gönükme 87.** Berlen kärleri sözlem içinde getirip, sözlem düzüň.

Mugallym, tikiñçi, ussa, bagban, lukman, terbiýeçi.

Nusga: Mugallym okuwçylara sowat öwredýär.

★ ★ **G** **Gönükme 88.** Hekaýany okaň we oňa at goýup göçüriň.

Biziň obamyzda çagalar bagy bar. Mähriban, Şirin, Gülnara, Maýa, Abajan çagalar bagyna gatnaýarlar. Çagalar bagynda körpejelere gowy seredýärler. Olar oýnaýarlar, aýdym aýdýarlar.

★ **G** **Gönükme 89.** Aşakdaky sözleri göçüriň we açyk çekimsizleri belläň

Kitap, sagat, oturgyç, parta, kădi, çekek, çekiç, darak, agaç, jorap, söwüt.

Muny bilmek gyzykly

Norwegiýa döwletinde 8-nji synpa çenli okuwçylara baha goýulmaýarmyş.

Ýumuş. Okuwçylara sözünde näçe çekimli we çekimsiz bar?

3-NJI BÖLÜM. SYÁHATÇY GUŞLAR

GUŞLAR

Tokaýda dürli guşlar ýaşaýar. Olar mör-möjekler, olaryň tohumlary, miweleri we hozlary bilen iýmitlenýärler. Guşlar zyýanly mör-möjekleri iýip, agaçlary arassalaýarlar. Olaryň käbiri baharda ýurdumyza uçup gelip, hin gurýarlar, çagalaýarlar. Güzde gün sowandan soň, ýyly ýurtlara uçup gidýärler.

Ýurdumyzda duş gelmeýän birnäçe guşlary diňe haýwanat bagynda görüp bileris. Afrika düýeguşy iň uly guşdyr. Onuň boýy 2 metr 70 santimetre çenli ýetýär. Agramy 90 kilograma çenli barýar. Kolibri iň kiçi guş bolup, onuň agramy birnäçe gramdyr. Bürgüt ýyrtyjy guşdyr. Guýrugyny ýazanda tawus guşy örän owadan görünýär.

?! Soraglar we ýumuşlar :

1. Guşlar bize nähili peýda berýär?
2. Biziň ýurdumyzda gyşlaýan guşlardan haýsylaryny bilýärsiňiz?
3. Haýwanat bagynda saklanýan guşlardan haýsy biriniň adyny bilýärsiňiz?
4. Iň uly guş haýsy guş?
5. Iň kiçi guş haýsy guş?
6. Siz haýwanat bagyna baryp gördüňizmi?

Gönükmeler işlemek

 G Gönükme 90. Synpdaşlaryňyz bilen bilelikde guşlaryň saýraýşyny diňläň. Haýsy guşlaryň saýraýşyny öň hem eşitdiňiz?

Guşlar sesi: <https://www.youtube.com/watch?v=Z5a29ujTKII>

 G Gönükme 91. Suratlary synlaň. Olaryň her birini sözlem içinde getirip, depderiňize ýazyň.

Nusga: Meniň doganymyň sagady bar.

 G Gönükme 92. Sözleriň yzyna haýsy-da bolsa bir çekimli harp goşup ýazyň. Göçüren sözleriňizde haýsy dymyk çekimsiziň nähili açyk çekimsiz sese öwrülendigini aýdyp beriň.

Köşek, duzak, çekiç, gulak, hatap, tertip, sagat, oýnawaç, howut, kitap, owlak.

Nusga: köşek – köşegi,...

★ ★ ★ **O** **Oʻyin.** “Fast-food önümlerini köp iymekden saklanmak” temasynda oʻyin geçirilyär.

BÜRGÜTDEN ALDANAN ÇAYKEL

Gadym eýýamda bir garryja aýal bar eken. Bir gün bu garry aýal özüniň ýekeje towugyna ýumurtga basyrdýar. Wagty bolansoň, ol towuk birnäçe jüýje çykarýar.

Günleriň bir gününde garry jüýjelerini iýmläp ýörkä, uçup ýören bir çaykel gelip, towugy alyp göterýär. Garry aýal bolsa bagyryp, näme iş ederini bilmän: “Ganaty gyrylmyş çaykel, meniň pylança jüýjämi ýetim goýup, bir ullakan ene towugymy alyp gitdi” diýip gygyrýar. Bu garrynyň sesine goňşular gelip:

Towugyň ullakanmydy? – diýip soraýarlar. Garry mama bolsa:

Ullakan, agramy azyndan on gadak dagy bardyr – diýýär.

Bu söz bu ýerde galsyn. Habary çaykelden eşit. Ol towugy alyp barýarka öňünden bir bürgüt çykýar. Bürgüt çaykelden:

Dost, bu garry mamanyň galmagaly näme? – diýýär.

Eý, dost, biz-ä bilmedik. Bu aýalyň ömrümüzde bir towugyny alyp gaýtdyk, onda-da bizi uly ile biabraý edip, galmagallap ýör.

Dost, garryja pakyryň aýdany dogry bolaýmasyn. Hany men bir bu towugy göreýin.

Ynha, göräý, dost – diýip, çáýkel aýagyndaky towugy bürgüde uzadýar. Bürgüt hem towugy penjesine alyp:

Dost, bar, garry mama aýt. Onuň diýýän towugy baş gadak boljak. Bu ikimize nahar boljak däl, ýeke özümi doýursa boldugy. Bar, sen özüň üçin başga biriniň towugyny alarsyň – diýip, çáýkeliň ýeňsesinden itip goýberipdir. Awuny aldyran çáýkel bolsa gultunyp galypdyr.

?! Soraglar we ýumuşlar :

1. Bu ertekide kim we nämeler (esasy gahrymanlar) gatnaşýar?
2. Bu gahrymanlaryň haýsysy oňat we haýsysy ýaman?
3. Bürgüt çáýkeli nädip aldapdyr?

Gönükmeler işlemek

Dymyk k, p, t, ç sesleriniň açyga öwrülişi

★ **G Gönükme 93.** Teksti okaň we göçüriň. Has gara ýazylan sözlerdäki dymyk **k** sesiniň açyk **g** sesine öwrülýänligine üns beriň.

Guşlaryň 9 müňden **gowragy** bar. Guşlaryň **ýelegi** bar. Ýelegi we peri olaryň bedenini gaplaýar. Olar guşlary ýagyşdan we sowukdan goraýar. Uçmaýan guşlar hem bolýar. Meselem düýeguşlar. Olar örän tiz ylgaýarlar. Hat-da iň kiçi düýeguşlar hem sagadyna 65 kilometr tizlik bilen ylgaýarlar. Pingwin hem uçup bilmeýän guşdur.

★ **G Gönükme 94.** Sözlemleri okaň we ýazyň. Has gara ýazylan sözde dymyk **k** sesiniň açyk **g** sesine öwrülýändigine üns beriň.

Guşlaryň arasynda syýahatda birinji orunda durýany Arktika Ternidir. Ol bir ýylda 40 müň kilometr **aralygy** uçup geçýär.

O **O'yun.** Tapmaçany okañ we jogabyny tapyñ.

Bo'ýy uzyn – düýe dek,
Ylgap hiç ýadamaýar.
Özi guş, perleri bar,
Emma uçup bilmeýär.

GANATLY DOSTLARYMYZ

Guşlara ähli ýerde: deňizde, tokaýda, çöllerde we daglarda duş gelmek mümkin. Bu ganatly dostlarymyz bolmasa tebigaty göz öňüne getirip bolmaýar. Tokaýlarda, meýdanlarda we şäher köçelerinde guşlaryň jürküldeşýän sesleri eşidilýär. Guşlar tohumlar, miweler gül nektarlary bilen azyklanýarlar. Diňe mör-möjekleri iýýän guşlar hem bar. Ýyrtyjy guşlar ýylan, balyk ownuk jandarlary tutup iýýärler. Guşlaryň her biri özüne laýyk höwürtgä gurýar. Olaryň şaha we çöp-çalamdan ýasan höwürtgeleri küýze şekilli bolýar. Olaryň düýbüne per we ýumşak saman düşeýärler. Guşlaryň dişi bolmaýar. Olar çüňkleri bilen iýmitini bölýär we özüni goraýar.

?! Soraglar we ýumuşlar :

1. Guşlar nirede ýaşaýarlar?
2. Guşlar näme iýýärler?
3. Guşlar nähili höwürtgä ýasaýarlar?
4. Siz nähili guşlary bilýärsiňiz?

★ **G Gönükme 97.** Özüñizden açık we dymyk çekimsizler bilen başlanýan söz tapyp, depderiñize ýazyň.

Nusga: gawun, kirpi, banan, parta...

★ ★ **G Gönükme 98.** Okaň, çyzygyň çep tarapyndaky sözleriň soňunda haýsy sesler bar? Olar çyzygyň sag tarapynda haýsy seslere öwrülýärler?

Dolak | dolagy
Jorap | joraby
Sagat | sagady
Çekiç | çekiji

ördek | ördegi
sadap | sadaby
ilik | iligi
agaç | agajy

★ **G Gönükme 99.** Okaň, has gara ýazylan sözleri nusga boýunça depderiñize göçüriň.

Nakyllar:

Öl **agajy** egmegin, degmedige degmegin.

Gerek – **deregi** ýykar.

Ýigidiň ýagşysy köp diňlär, az sözlär.

Edebiň ýagşysy – ulyň syla.

Nusga: Agaç – agajy,...

Muny bilmek gyzykly

Hindistanda iň köp okuwçy okaýan mekdep bar eken. Onda 28000 okuwçy okaýar.

Ýumuş. Siziň mekdebiñizde näçe okuwçy okaýar?

★ ★ ★ V-NJI BÖLÜM. GYŞDA UKLAÝAN HAÝWANLAR

GYŞ UKUSY NÄME?

Aýy, torsk, kirpi, gurbaga ýaly haýwanlar sowuk düşmegi bilen uka gidýärler. Bahar pasly gelende ukudan oýanýarlar. Gyşda uklan wagtynda olar sowugy we açlygy duýmaýarlar. Uka gitmezden öň bu haýwanlar bedenlerine köp mukdarda ýag toplaýarlar. Bu ýag ätiýaçlygy olaryň sag-aman bahara çykmagyna kömek edýär. Güýzde hinine giren goňur aýy bahara çenli uklaýar. Aýylar gyşda ýanwar ýa-da fewral aýlarynda iki sany çaga dogurýarlar. Olary bahara çenli bakýarlar. Olaryň çagasy ýarym kilogram bolup dogulýar. Gyş ukusy wagtynda haýwanlaryň ýüregi haýal urýar. Ýerde-suwda ýaşaýan süýrenijiler hem uklaýar. Gowaklara we hinine girip alan ýylanlar, suwulganlar hem gyşda uklaýarlar.

?! Soraglar we ýumuşlar :

1. Haýsy haýwanlar gyşda uklaýarlar?
2. Olar näçe wagta çenli uklaýarlar?
3. Olaryň sag-aman bahara çykmagyna näme kömek berýär?
4. Gyş ukusy näme?

Gönükmeler işlemek

At, ot, saç, kök çöp ýaly çekimli gysga aýdylyan bir bogunly sözlerde dymyk çekimsizler açyga öwrülmeýärler.

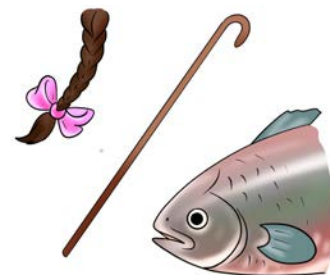
★ **G Gönükme 100.** Okañ we göçürinñ. Dymyk **k, p, t, ç** sesleri açyga öwrülenleri bir aýry, öwrülmediklerini bir aýry ýazyñ.

Oragyñ, okuñ, jorabyñ, topuñ, söwüdiñ, çitiñ, agajyñ, saçyñ, oduñ, otuñ, köki, çöpi, gögüñ, ädigiñ.

Nusga: oragyñ, jorabyñ,...
Okuñ, topuñ,...

★ ★ **G Gönükme 101.** Suratlara degişli ýazylanlary okañ. Nokatlara derek haýsy çekimsiziñ ýazylmalydygyny aýdyñ.

Baly...yñ kellesi.
Çopanyñ taýa...y.
Maralyñ sa...y.

★ **G Gönükme 102.** Soraglara dilden jogap beriñ.

Baýdagymyz haçan kabul edildi?
Baýdakdaky aý we ýyldyzlar nämäni aňladýar?
Baýdagymyzdaky ýaşyl reňk nämäni aňladýar?
Baýdagymyzdaky ak reňk nämäni aňladýar?
Baýdagymyzdaky gök reňk nämäni aňladýar?
Gyzyl çyzyklar nämäni aňladýar?

★ **G Gönükme 103.** Okañ we çyzygyñ sag tarapynda-
ky sözlerden peýdalanyp, soraglara jogap beriñ.

Nämäniñ jüyjesi?
Nämäniñ sahypasy?
Nämäniñ yeñi?
Nämäniñ aýagy?

Towuk.
Kitap.
Köýnek.
Oturgyç.

GUŞLARY IÝMLÄŇ!

Guşlar bize peýda berýär. Olar ekinlere zyýan berýän mör-möjekleri we haşal otlaryň tohumlaryny tapyp iýýärler.

Gyşda birnäçe guşlar yssy ýurtlara uçup gidýärler. Emma käkilik, sar, serçe, kepderi, hüwi, baýguş, garga, togdary, ördek ýaly guşlar hiç ýere gitmän ýaşaýarlar.

Birnäçe guşlar gyşyna adamlaryň ýaşaýan ýerine golaý gelýärler. Olar galan-gaçan ir-iýmişleri, däneleri çokup gezyrler.

Ýöne juda buzly doňaklyklar bolanda, guşlar heläk bolýarlar. Olar ýerden çokara zat tapanoklar. Şol wagtlar guşlara iým bermek zerur. Şonda guşlara sowuk gorkuly däl. Olara açlyk gorkuly.

Çagalar, guşlara gyşdan çykyp almaga kömek ediň! Olary iýmläň!

?! Soraglar we ýumuşlar:

1. Guşlar bize nähili peýda berýär?
2. Haýsy guşlar biziň ýurdumyzda gyşlaýar?
3. Siz haýsy guşlara nähili kömek berýärsiňiz?

Ýadyňyzda saklaň!

Guşlara дәne, günebakar, garpyzdyr-gawunyň, kädiniň çigitlerini berseň bolýar. Çigitleri döwüp berseň, has gowy. Ýadyňyzda bolsun: guşlara gowrulan çigidi, gara nanyň galyn-dysyny bermeli дәl. Bular guşlar üçin zyýanlydyr.

Gönükmeler işlemek

G **Gönükme 104.** Tekstden **tapyp, çykyp** sözlerini tapyň we şol sözlemi depderiňize ýazyň.

G **Gönükme 105.** Nakyllary okaň we has gara ýazylan sözleri nusgadaky ýaly edip göçüriň.

Tütün – töňheden **çykar**.
 Üzüm iýseň – **çöpi** bar.
 Söwdaň **dosty** bolmaz.
 Tiken batan ýerinden **çykar**.

Nusga: çykar – çyk,...

O **Oýun.** Krosswordy çözüň.

1. Ýabany haýwan
2. Göze dakylýar
3. Öýe düşelýär
4. Banan iýmegi oňat görýär
5. Un elenýär
6. Gorkak haýwan

Z					
Ä					
H					
M					
E					
T					

★ **G** **Gönükme 106.** Soraglary okañ we jogabyny dep-deriñize ýazyň.

Gyş pasly haýsy pasyldan soň gelyär?
 Gyşda howa nähili bolýar?
 Gyşda adamlar näme edýärler?
 Gyşda sen näme bilen meşgullanýarsyň?

★ **G** **Gönükme 107.** Sözleriň ýetmeýän bogruny tapyň.

..rat, çem., te..fon, fut..., sa..., ..weze, kö..., mek....

HAÝWANLAR NÄHILI GYŞLAÝARLAR?

Adamlar gyşda öý haýwanlaryny bede, saman, künjara we däne bilen idedýärler. Olary ýyly jaýlarda saklaýarlar. Adamlar öý haýwanlary üçin iýmiti, ýyly jaýy tomusdan taýýarlaýarlar.

Möjek, tilki, şagal ýaly çöl haýwanlary gyş aýlarynda gaty horlanýarlar. Olar käwagtlar aç galýarlar. Açlyga çydaman goýun, geçi, towuk ýaly öý haýwanlaryny iýjek bolup, obalara gelýärler.

Keýikler, towşanlar bolsa çöp-çalam, agaç we ot köklerini iýip oňýarlar.

Ýylan, pyşdyl ýaly haýwanlar gyşyna ýeriň aşagynda gymyldaman ýatýarlar.

?! Soraglar we ýumuşlar :

1. Siz haýsy öý haýwanlarynyň atlaryny bilýärsiňiz?
2. Siz olary nirede gördüňiz?
3. Öý haýwanlary nähili gyşlaýar?
4. Gyşda çöl haýwanlarynyň ýagdaýy nähili bolýar?
5. Siz haýsy çöl haýwanlaryny bilýärsiňiz?
6. Olary nirede gördüňiz?

Gönükmeler işlemek

G Gönükme 108. Tekstiň içinden bir bogunly sözden üç sany, iki bogunly sözden üç sany, üç bogunly sözden üç sany tapyp ýazyň. Tekstiň içinden iň köp bogunly sözi tapyň, ol näçe bogunly?

Nusga:

- 1 bogunly: öý,...
- 2 bogunly: be-de,...
- 3 bogunly: a-dam-lar,...

G Gönükme 109. Sözleri üns berip okaň we göçüriň. Her sözüň näçe bogundan düzülendigini aýdyň.

Gel, gök, ot, me-le, tow-şan, ba-lyk, i-kin-ji, o-nun-jy, Hal-ly-gö-zel, mek-dep, pag-ta, so-wuk.

G Gönükme 110. Şygry okaň we bogunlara bölünip ýazylan sözleri göçüriň. Göçurip ýazan sözleriňizi bogna bölüp birnäçe gezek okaň. Olardaky açyk we dymyk çekimsizleri aýdyp beriň. Goşgyny ýatlaň.

Nazar janyň piljagazy

Gapymyzyň agzyndaky
Çägesöwje ýoljagazy
Pe-tir ýaly bezäp çyk-ýar
Nazar janyň pil-ja-ga-zy.

Jür-dek bilen suw getirip
Akdyranda siljagazy
Gaçy ýasap, bö-wet basýar
Nazar janyň piljagazy.

Ýer de-pen-de pes bolsa-da
Depiminiň hiljagazy
Aýna ýaly gül-bü-räp dur
Nazar janyň piljagazy.

K. Gurbannepesow

G Gönükme 111. Nokatlara degişli harplary ýazyp sözleri göçüriň we nokatlara derek ýazan harplaryň nähili çekimsizligini aýdyň.

Çörek – çöre..i,
Mekdep – mekde...l,
öwüt – öwü...l,
jorap – jora...y.

düşek – düşe...l,
çigit – çigi...l,
Guwanç – Guwan...y,

G Gönükme 112. Tekstda has gara ýazylan sözleri bogunlara bölüp göçüriň. Göçüren sözleriňiziň bogunlaryndaky çekimlileriň nähili çekimlilerdigini aýdyň.

Biziñ **obamyzda** köynek, balak tikýän fabrik bar. Meniñ ejem şol **fabrikde** işleýär. Bir gün **mugallymymyz** bizi şol fabrige ekskursiýa alyp gitdi. Bize fabrikde geýimleriñ tikilişi barada gürrüñ berdiler.

Muny bilmek gyzykly

Finlýandiýanyñ mekdeplerinde sapakda mugallymdan başga onuñ kömekçisi hem gatnaşýar eken.

Ýumuş. Kömekçi sözündäki dodak çekimlisini aýdyň.

IV BAP

SAG TENDE – SAGDYN AKYL

1-NJI BÖLÜM. BAKTERIÝALAR WE MIKROBLAR

Gadym zamanda, mundan köp million ýyllar öň plane-tamyzda hiç bir diri jandar bolmandyr. Ýer ýüzüniñ köp bölegini suw örtüpdür. Planeta örän yssy we çygly bolupdyr. Birinji diri jandarlar suwda ýaşaýan bakteriýalar hasaplanýar. Soňra mer-

jenler we içýanlar peýda bolupdyr. Bu kiçijik jandarlar göze görünmeýär eken. Soňra birinji balyklar emele gelipdir. Gury ýerde hiç zat ýaşamandyr. Wagtyň geçmegi bilen gury ýerde ýaşaýan jandarlar emele gelip başlapdyr.

Alymlar ulaldyp görkezýän mikroskopy oýlap tapyp, mikrob-lary we bakteriýalary görüpdirler. Olaryň özleri hem ilki muňa ynanmandyrlar. Soňra subut edipdirler. Olar örän kiçi bolany üçin mikroblar ýa-da mikroorganizmler (kiçijik diýen manyny aňladýar) diýip at goýupdyrlar. Planetamyзда bakteriýalaryň on müňlerçe görnüşleri bar. Bakteriýalar planetamyzdaky birinji janly organizmdir. Ýönekeý göz bilen görüp bolmaýan bakteriýalar biziň durmuşymyзда örän uly ähmiýete eýedir.

?! Soraglar we ýumuşlar :

1. Bakteriýalar diýende siz nämäni düşündiňiz?
2. Bakteriýalar haçan peýda bolupdyr?
3. Bakteriýa diýmek nähili manyny aňladýar?
4. Bakteriýalaryň näçe görnüşleri bar?

Gönükmeler işlemek

G Gönükme 113. Tekstden iki bogunly baş sany sözi tapyp ýazyň.

Ýogyn çekimlili bogna ýogyn bogun, inçe çekimlili bogna inçe bogun diýilýär.

G Gönükme 114. Şygry okaň we diňe ýogyn bogundan düzülen sözleri aýdyp beriň. Has gara ýazylan sözleri bogunlara bölüp göçüriň. Olaryň nähili bogundygyny aýdyň.

Telefonda söhbet

Allo, allo, **Hekimjan**,
Öz **ýoldaşyň** Çary men.
Futbola seretdiňmi?
Ýaňy geldim özümem.

– Aýtla çözüp bildiñmi
Şu günki **meseläni**.
– **Ruslandan** eşitdim men,
İşlänmiş **Gurbanguly**.

Tursunbaý Adaşbaýew

  G Gönükme 115. Hekaýajygyň sözlerini bogna bölüp okaň we olaryň her birinde näçe bogun bardygyny aýdyň.

Çopan

Me-niň ka-kam go-ýun bak-ýar. Ol öz bak-ýan go-ýun-la-ry-na ö-rän go-wy se-red-ýär. Ka-ka-myň ýa-nyn-da ço-lu-gy hem bar. O-la-ryň A-la-baý di-ýen go-ýun it-le-ri hem bar.

 G Gönükme 116. Haýwanlaryň atlaryny bogna bölüp ýazyň. Ýazanyňyzda inçe bogunly sözleri bir aýry, ýogyn bogunly sözleri bir aýry ýazyň.

Nusga:

Ýogyn bogun: Gap-laň,...

Inçe bogun: Til-ki,...

  G Gönükme 117. Okaň, her sözde näçe çekimli bardygyny aýdyň.

Biler bolsaňyz

Gurbaga diñe bir çybyn-çirkeýi ýok edenok. Onuň iň uly hyzmaty oba hojalyk ekinlerine düşýän şirejäni iýýär. Eger gurbaga bolmasa, ekinlere düşýän şirejeler adamlara zat goýman, bar hasyly iýerdiler.

ÖZBEGISTAN RESPUBLIKASYNYŇ KONSTITUSIÝASY

Özbekistan Respublikasynyň Konstitusiyasy 1991-nji ýylyň 8-nji dekabrynda kabul edildi.

8-nji dekabr umumy halk baýramy diýip yglan edildi. Özbekistan Respublikasynyň Konstitusiyasynyň günü 8-nji dekabr – dynç alyş günü hasaplanýar. Konstitusiya Watanymyzyň geljegi üçin, halkymyz üçin hyzmat edýär. Onda Özbekistanda ýaşayan ähli millet wekilleriniň deňhukuklydygy bellenen. Özbekistan Respublikasynyň kanunlary hemme üçin barabardyr.

?! Soraglar we ýumuşlar:

1. Özbekistan Respublikasynyň Konstitusiyasy haçan kabul edildi?
2. 8-nji dekabr nähili gün diýip yglan edildi?
3. Konstitusiya nämä hyzmat edýär?

Bagtymyzyň kanuny

Mübärek bolsun dostlar,
Bagtymyzyň kanuny!
Bagtymyza nur saçýan
Gün hasap edýäs ony!

Her babynda ýazylan
Hukugymyz, borjumyz.
Ondan gudrat, güýç alyp,
Ýaşa, ene ýurdumyz.

Zähmet çekiň, dynç alyň,
Höwes edip okaň – diýr.
Saglygyňy dikeldip,
Hemem okuw okaň – diýr.

M. Köşekow

Goşgyny labyzly okaň we ýat tutuň!

Gönükmeler işlemek

Çekimli bilen gutarýan bogun açyk, çekimsiz bilen gutarýan bogun ýapyk bogun bolýar.

★ **G** **Gönükme 118.** Goşgyny okaň we diňe ýogyn bogundan düzülen sözleri aýdyp beriň. Has gara ýazylan sözleri bogunlara bölüp göçüriň we olaryň her biriniň nähili bogundygyny aýdyň.

Ýakup bilmeýär

Atasy diýýär: – Aman,
Sen **synpyňda** galypsyň.
Ýakup aýtdy üç dersden
Sen “**ikilik**” **alypsyň**.

– Ata, Ўakup **aydandyr**
Ony size çyn bilen.
Ikinji “B” synpdan
Ikinji “A” geçdim men.

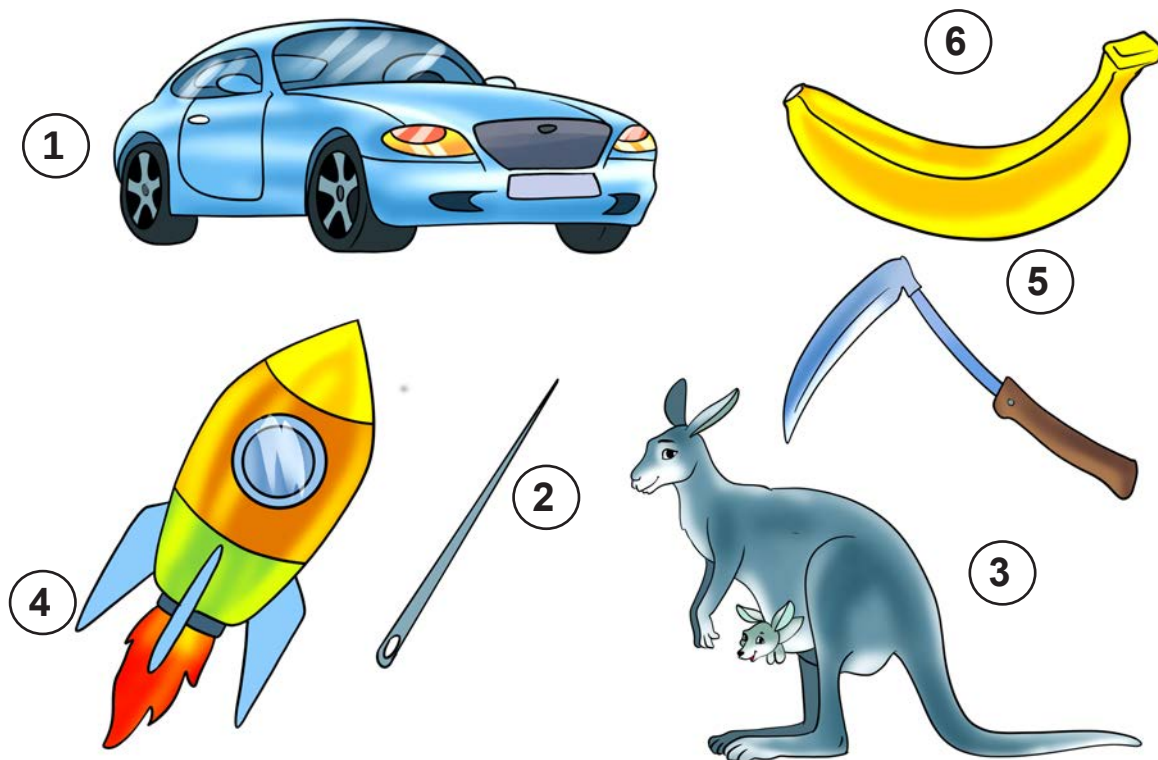
★ **G Gönükme 119.** Sap ýapyk bogundan düzülen baş sany söz, sap açyk bogundan düzülen baş sany söz tapyp deriňize ýazyň.

Nusga:

Açyk bogun: kä-di,...

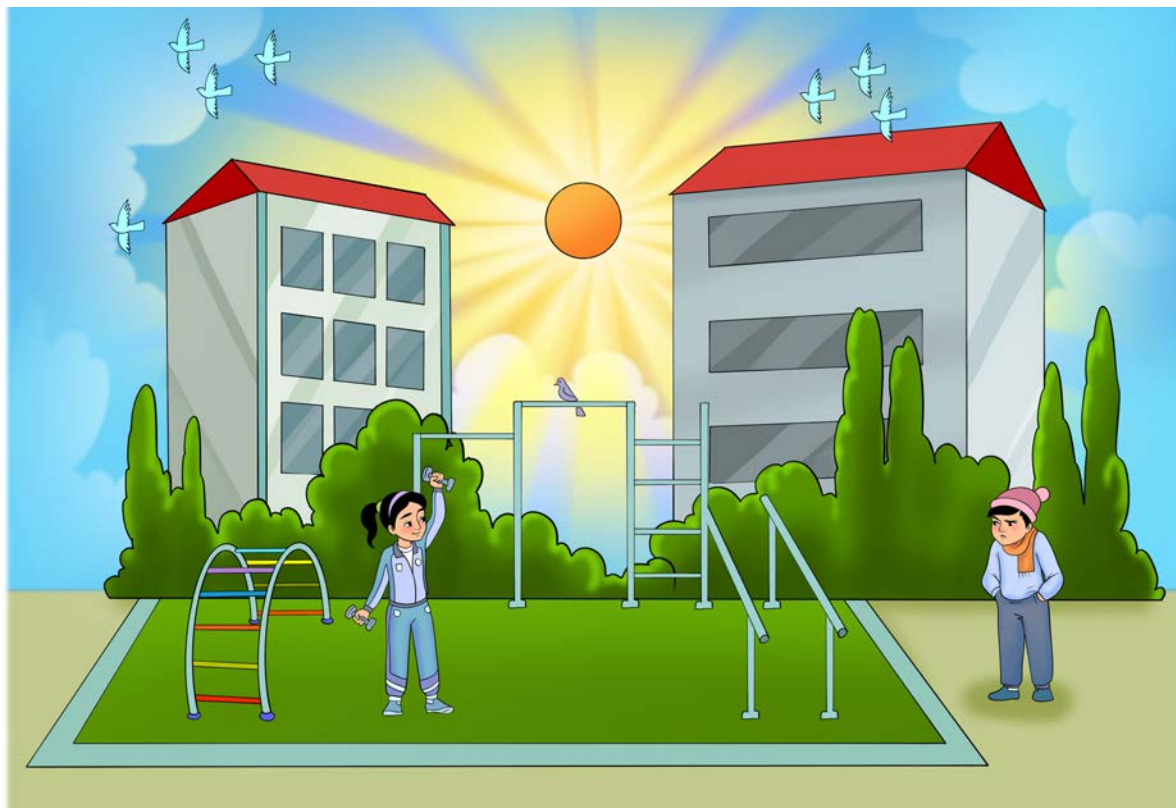
Ýapyk bogun: gul-pak,...

★★ **G Gönükme 120.** Suratdaky görkezilenleriň adynyň baş harpyny alsaňyz tema degişli bir sözi okarsyňyz.

MIKROBLAR HAKYND A ERTEKI

Bir bar eken, bir ýok eken. Aman diýen bir oylan bar eken. Ol örän ejiz we tiz-tiz keselleýän eken.

Bir gün Aman aýlanmaga çykanda öz saglygyna üns berýän Gözele duş gelipdir. Gözel günde irden bedenterbiýe bilen meşgullanypdyr. Aman Gözelden:

– Saňa höwesim gelýär, çünki sen hemişe şadyýan, çalasyn gyzsyň! Men bolsam onuň ýaly däl – diýipdir.

Şonda Gözel şeýle diýipdir:

– Çünki men öz saglygyma üns berýärim! Meniň ýaly sagdyn bolmak üçin aşakdakylara amal etmeli:

Ýumuş. Pikir ediň. Gözel Amana nähili maslahatlar beren bolmagy mümkin?

Yatda saklaň!

Yuwulmadyk ellerde mikroblar bolýar. Mikroblar göze görünmeýän örän maýda böleklerden ybarat bolýar. Mikroblar örän zyýanly. Olar adam organizmine yuwulmadyk eller arkaly dyrnag agzyňa salmak arkaly, yuwulmadyk miweleri iýmek arkaly düşýär. Tiz köpeli başlaýar. Netijede adamlar dürli keseller bilen keselleýärler.

Eger mikrobaryň seni kesel etmegini islemeseň, elleriňi sabyn bilen yuwmagy endik edin!

Gönükmeler işlemek

 G **Gönükme 121.** Aşakda berlen teksti üns berip okaň. Tekstden sap ýapyk bogunly sözleri bogunlara bölüp göçüriň.

8-nji dekabir Özbekistan Respublikasynyň Konstitusiýasynyň günüdür. Siz ýurdumyzyň ýaş raýatlarysyňyz, emma uly hak-hukuklara eýesiňiz:

Siz mekdepde mugt okaýarsyňyz.

Tomsuna dynç alyş öýlerinde dynç alýarsyňyz.

Lukmanlar saglygyňyza yzygiderli gözegçilik edýär.

Siziň borjuňyz gowy okamakdan, mekdep emlägini aýawly saklamakdan, tebigaty goramakdan ybaratdyr.

Nusga: ýaş, hak, mugt, luk-man-lar,...

 G **Gönükme 122.** Berlen bogunlardan söz düzüp, depderiňize ýazyň. Ýazan sözleriňizdäki ýapyk bogunlaryň aşagyna bir çyzyk, açyk bogunlaryň aşagyna iki çyzyk çyzyň.

Sa –				lem
Go –				ýik
Ýa –	par		ke -	çe
Ga –				tek
Ça -				sek

Sözler täze setire bogna bölüp geçirilýär. Meselem: okuw-çylar, okuwçy-lar. Sözüň setirde galýan böleginiň zzyndan defis (-) goýulýar.

★ **G Gönükme 123.** Sözleri täze setire geçirer ýaly edip, bogunlara bölüp göçüriň.

Pökgi, oylanlar, oýunjak, ekdiler, görýärler, durmalydyr, işçi, garlawaç, käse, kelem.

Nusga: pök-gi, og-lanlar, oylan-lar,...

★ **G Gönükme 124.** Şygry okaň we onuň birinji bendini bogunlara bölüp göçüriň.

Güsürdäp uçýar,
Topbak serçeler.
Gök don geýendir,
Diňe arçalar.
Dynman asmandan
Ak un sepildi.
Ot-çöpe akja
Ýorgan ýapyldy.
Depe-düz agaç
Geýdi ak possum
Bu haýsy pasyl,
Hany, bil, dostum?

Hamit Ýakubow

★ **G Gönükme 125.** Okuw gurallarynyň atlaryny täze setire geçirer ýaly edip, bogna bölüp ýazyň.

Galam, çyzgyç, bozguç, ruçka, kitap, depder.

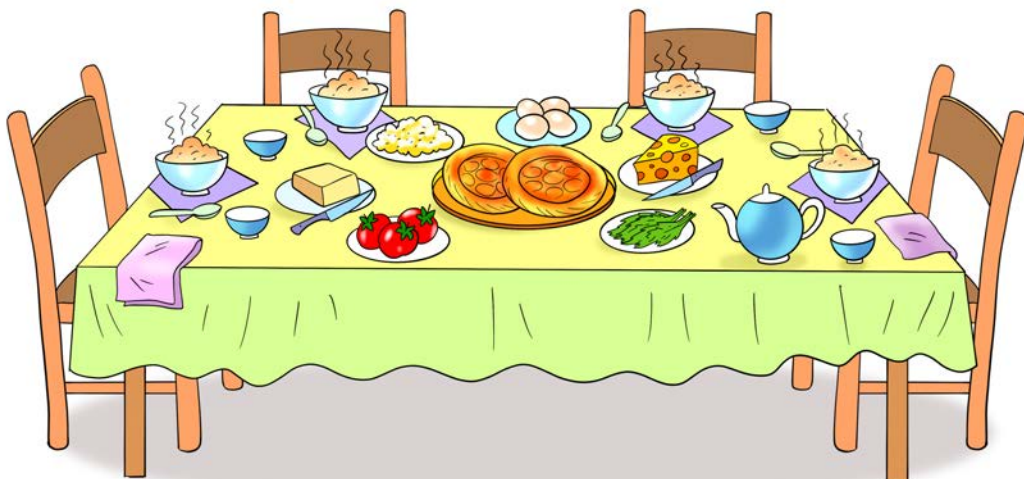
Muny bilmek gyzykly

Ýaponiýanyň mekdeplerinde örän köp erkek mugallymlar bilim berýär.

Ýumuş. Mekdep sözünde dymyk **p** çekimsiziň açyk **b** çekimsiz e öwrülişini görkeziň.

2-NJI BÖLÜM. PEÝDALY ERTIRLIK

Adamlar gadym zamandan bäri özleriniň esasy nygmatlaryndan biri bolan – nany gadyrlapdyrlar. Nany altyna, güne, ýaşayşa deňäpdirlar. “Nan – biziň rysgalymyz ” diýip, aýdym-lar aýdypdyrlar. Myhman gelende onuň öňüne ilki bilen nan goýupdyrlar. Nan mukaddesdir. Onuň ownugyny hem gadyrlamak çagalykdan başlap öwredilýär.

Nan haýsy däneden taýýarlanmagyna görä bugdaý nany, arpa nany, mekgejöwen nany (zagara nan), çowdary nany ýaly görnüşleri bar. Nany gözün göreji ýaly aýap saklamak her bir ynsanyň borjudyr.

Ertirlikde iýjek iýmitimiz nan we gök önümlerden ybarat bolmalydyr. Gök-önümler mazaly bolmak bilen örän peýdalydyr.

Gök-önümlerde adam organizmi üçün zerur bolan kalsiý, magniý, natriý, demir, fosfor we kaliý ýaly mineral duzlar bar. Demir gawunda we pomidorda köp. Ýer ýüzünde gök-önümleriň 120-den gowrak görnüşi bar.

Has gowy peýdaly ertirlik nähili bolmaly? Bu süleden hoz goşulyp edilen süýtli ýarma. Ertirlik üçün bir käse ýagsyz süýt we täze miweler iýmegi hem maslahat berýärler. Muňa gaýnan ýumurtga bilen ýarmany hem goşmak bolar.

?! Soraglar we ýumuşlar:

1. Adamlar iň esasy nygmat näme diýýärler?
2. Nanyň nähili görnüşlerini bilýärsiňiz?
3. Ertirlik üçün iň peýdalysy näme?
4. Sen şu gün ertirlikde näme iýdiň?

Gönükmeler işlemek

G Gönükme 126. Teksti okaň we göçüriň.

Ertirlik – günlük iýilýän naharyň iň möhüm we gerekli bölegi hasaplanýar. Badam ýagy – peýdaly ýag we beloklara baýdyr. Almanyň düzüminde zerur bolan kletçatkalar köp.

G Gönükme 127. Sözleri okaň we bogunlara bölüp göçüriň. Göçüren sözleriňizdäki açyk bogunlaryň aşagyna bir çyzyk, ýapyk bogunlaryň aşagyna iki çyzyk çyzyň.

Agaçlar, degirmen, okuwçy, göleler, ganat, mugallym, Şeker, Şirin, Aman, Aşyr, Başım, düşündirýär, işçi.

G Gönükme 128. Suratlaryň adyny täze setire geçirer ýaly edip, bogunlara bölüp göçüriň.

DOGRUÇYL OGLAN

(Erteki)

Bir garybyň bir ogly bar eken. Bularyň kyrk tyllalary bar eken. Atasy bu kyrk tyllany oglunyň köne donunyň ýakasyna tikip, ony söwdagärler bilen söwda etmäge iberipdir.

Ol ogluna:

– Oglum, dogruçyl bolgun, hiç wagt ýalan sözlemegin! – diýip tabşyrar eken.

Söwdagärler köp ýöräp, az ýöräp bir ýere ýetenler, olara galtamanlar duşýar we olaryň satmak üçin alyp barýan harytlaryny alypdyrlar.

Galtamanlar öz aralarynda:

– Şol köne donla şu zatlardan bereliň – diýip, maslahat edipdirler.

Olaryň biri ýaňsýlap:

– Aý, köne donly, alar ýaly nämäň bar? – diýipdir.

Onda ol oylan:

– Meniň kyrk tyllam bar – diýipdir.

Onda galtamanlar gülüşip:

– Saňa meňzeşde kyrk tylla näme işlesin?! – diýipdirler.

Onda oylan donunyň ýakasyny söküp, kyrk tyllany olara görkezipdir. Onda galtamanlar:

– Näme üçin aýtdyň? Biz saňa gaýta pul berjekdik, indi bu puluňy hem alarys – diýipdirler.

Onda oylan:

– Zeleli ýok, maňa dogruçyl bolmagy, ýalan sözlemezligi atam nesihat etdi – diýen.

Galtamanlar muňa geň galyp, söwdagärlerden alan mallaryny gaýtaryp berip, galtamançylyk etmeklerini goýupdyrlar.

?! Soraglar we ýumuşlar:

1. Ogluna atasy nämäni nesihat edipdir?
 2. Oylan nirä gidipdir?
 3. Olara ýolda kimler duşýar?
 4. Galtamanlar näme üçin alan zatlaryny gaýtaryp beripdirler?
 5. Dogruçylyk barada siz näme diýip bilersiňiz?
- Çagalar, siz hem şol oylan ýaly hemişe dogruçyl boluň!

Gönükmeler işlemek

Haýwanlara dakylýan atlar baş harp bilen ýazylýar.

G Gönükme 129. Her bir haýwanyň adyny oňa da-
kylan at bilen bile ýazyň.

Pişik - --- ----, it-----, at -----, sygyr-----.
(Ýolbars, Meleguş, Popyk, Gäwmiş)

G Gönükme 130. Berlen sözlerden dogry gelýänini
saýlap alyň we sözlem düzüň. Sözlemi baş harp bilen başlamagy
unutmaň.

Meleguş ..., Akbilek ..., Maşajyk ...
(kişňeýär, üýrýär, mawlaýar)

G Gönükme 131. Teksti okaň we soraglara dilden
jogap beriň.

Tygşytly boluň

Çagalar, siz öýde ene-ataňzyň işlerine kömekleşýärsiňizmi?
Nähili işleri ýerine ýetirýärsiňiz? Şuňa meňzeş soraglara jogap
bermek üçin ilki bilen öý işlerini oňat ýerine ýetirmeli we tygşytly
bolmaly.

Önümleri arassalamagyň kyn işdigini bilseňiz gerek. Olary
ýuka edip arassalamagy endik ediniň. Suwy biderek sarp etmek
mümkin däl. Bir damja suw gurap barýan on düýp nahaly gorap
bilýär. Ýa-da her gezek elektrik çyralaryny wagtynda söndürmegi
endik edinen çaga bir günde birnäçe elektrik toguny tijäp biler.
Tygşytlylyk – gowy adat.

?! Soraglar:

1. Tygşytly bolmak üçin näme etmeli?
2. Tygşytlylyk näme?

G Gönükme 132. Naklyly doly aýdyň.

Çekseň, ýagar rehnet.
Gury nan ýok.

BAGT GUŞY

(Erteki)

Gadym zamanda üç dogan ýaşapdyr. Doganlaryň ulusy zergäre şägirt durupdyr. Ortanjysy baýyň goýnuny bakypdyr. Iň kiçileri bolsa ilň ekinini ekip, oragyny orupdyr.

Günlerde bir gün doganlaryň ulusynyň ýanyna bagt guşy uçup gelipdir. Ol şeýle diýipdir:

Men saňa kömek etmekçi! Islän zadyňy dile!

Doganlaryň ulusy uzak oýlanman şeýle diýipdir:

Maňa bir halta altyn pul bolsa – bolany!

Onuň dilegi şol bada hasyl bolupdyr.

Bagt guşy soňra doganlaryň ortanjysynyň ýanyna uçup barypdyr. Ol çopana näme dilese berjekdigini aýdypdyr. Çopan bagt guşundan bir süri goýun diläpdir. Onuň dilegi hem şol bada bitipdir.

Bagt guşy soňra kiçi dogany tapyp, onuň ýanyna gonupdyr:

Näme dilegiň bolsa dile!

Körpe dogan:

Maňa altynam, malam gerek däl. Maňa saglyk, agzybirlik hem parahatlyk bolsa bolýar. Janym sag bolsun, zähmet çekmäge ukybymy kem etme – diýipdir.

Bagt guşy geň galyp:

Sen näme baýlyk dilemediň?

Körpe dogan oňa şeýle jogap beripdir:

Baýlygyňam, hemme zadyňam sakasy saglykdyr, saglygyň bolmasa, baý bolaňda näme?! Agzybirlik bilen parahatçylyk bolmadyk wagtynda bolsa dawa-jenjel başlanýar, uruş tutýar. Urşuň soňy hem tozgunçylyk, gyrgynçylyk bilen gutarýar.

Onuň jogaby Bagt guşuna ýarapdyr, körpe dogana ýüzlenip şeýle diýipdir:

Sen dilejek zadyňy bildiň. Şonuň üçin hem indi meniň senden aýrylyp gitjek ýerim ýok – diýipdir.

?! Soraglar we ýumuşlar:

1. Näçe dogan ýaşapdyr?
2. Uly dogan nirede işleýän eken?
3. Ortanjy dogan näme işleýän eken?
4. Iň kiçileri näme edýän eken?
5. Olaryň ýanyna näme gelipdir?
6. Doganlaryň ulusy näme diläpdir?
7. Ortanjy dogany näme diläpdir?
8. Doganlaryň kiçisi näme diläpdir?

Gönükmeler işlemek

★ ★ **G** **Gönükme 133.** Doganlaryň dilegleri tertipsiz ýerleşdirilen. Siz tertip bilen depderiňize ýazyň.

Çopan bagt guşundan bir süri goýun diläpdir.
Maňa altynam, malam gerek däl. Maňa saglyk, agzybirlik hem parahatlyk bolsa bolýar.
Maňa bir halta altyn pul bolsa – bolany!

Ýumuş. Bagt guşunyň suratyny çekmeli

Her kim bir kagyza öz islegini ýazyp, guşuň ganatyna ýelme-meli.

★ **G** **Gönükme 134.** Okaň we soraglara jogap beriň.

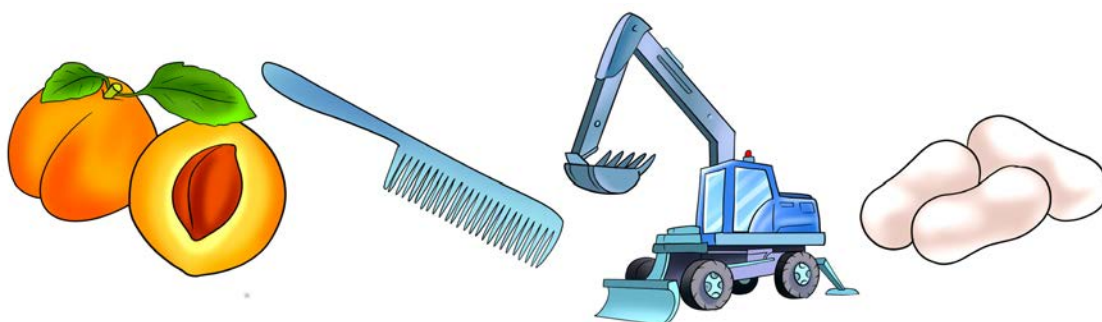
Uçar uçdy. Uçar ýolagçylary alyp gitdi. Uçara köp adam sygýar. Men hem uçara mündüm. Uçaryň içi örän giň eken. Uçar Nukusa gelip gondy.

1. Uçar hakyndaky tekstde näçe sany sözlem bar?
2. Her sözlemden soň nähili belgi goýulýar?
3. Her sözlem näçe sany sözden düzülen?

G Gönükme 135. Dana sözleri ýazyň. Içinden setirden-setire geçirip bolmaýan sözi tapyň.

Hazyna ýönedən däl, zähmetden gelýär.
Zähmet çekip tapanyň - gantdan şirin dadanyň.
Ýaşlykda çeken zähmetiň garranda döwlet getirer.
Arzuw ynsanyň ganatydyr.

G Gönükme 136. Berlen suratlaryň baş harplaryny ulanyp, bir sözi okaň.

G Gönükme 137. Haýwana dakylýan atlary ulanyp, iki, üç sany sözlem düzüň.

Muny bilmek gyzykly

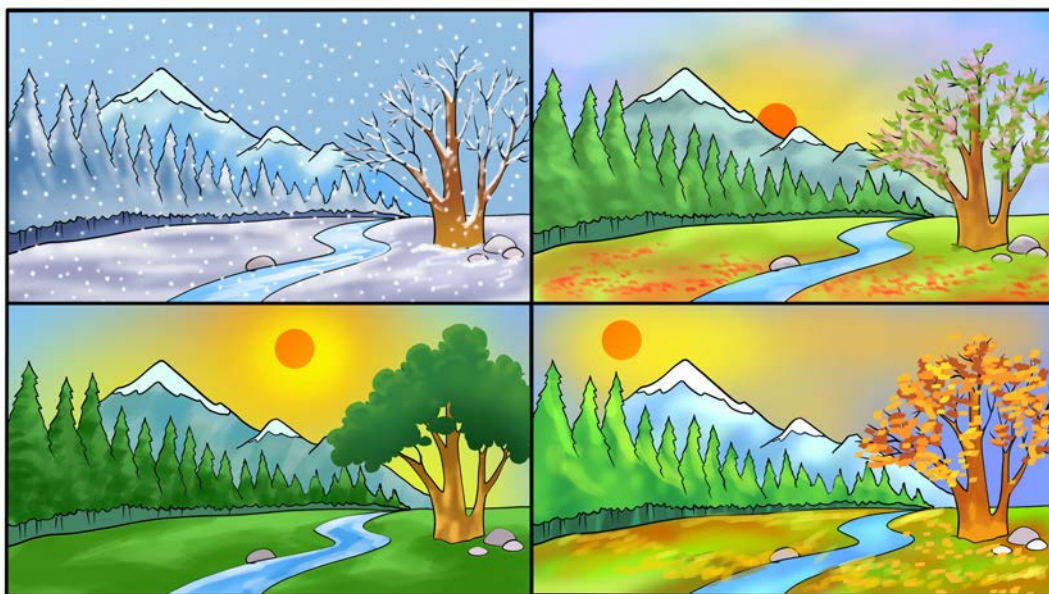
Ýaponiýada okuw ýyly aprel aýyndan başlanýar.

Ýumuş. Sözlemiň shemasyny çyzyň.

ÝYLBABA

(*Erteki tapmaça*)

Ýylbaba girip geldi. Ol giň ýeňlerinden topar-topar guşlary uçuryp başlady. Her bir guşuň öz ady bardy.

Ýylbaba ýeňini birinji gezek silkende üç sany guş uçup çykdy. Şol bada gar ýagyp, gaty sowuk başlandy.

Ýylbaba ikinji gezek ýeňini silkdi welin, onuň ýeňinden ýene üç sany guş çykdy. Bahar gelip, howa gyzyp başlady.

Ýylbaba üçünji gezek ýeňini silkende ýene üç guş uçup çykdy. Tomus gelip, gün gaty gyzdy. Daýhanlar galla oragyna girişdiler.

Ýylbaba ýeňini dördünji gezek silkdi, ýene üç sany guş uçup çykdy. Sowuk şemal turup, ýagyş ýagdy, howany duman gaplap aldy.

Guşlar yönekey guşlar daldi. Her bir guşuň dört ganaty, her ganatynda ýedi sany ýelegi we her bir ýelegiň öz ady bardy. Her ýelegiň bir tarapy ak, beýleki tarapy garady. Guş ýelegini bir silkende ýagtylyk, ýene bir silkende garaňky bolýar.

?! Soraglar we ýumuşlar:

1. Ýylbabanyň giň ýeňlerinden nähili guşlar uçup çykdy?
2. Her bir guşuň ganaty nämäni aňladýar?

3. Her ganatdaky ýedi ýelek nämäni aňladýar?
4. Nämä üçin her ýelegiň ýarysy ak, ýarysy gara?
5. Ýylyň pasyllarynyň adyny aýdyň.
6. Aýlaryň atlaryny ýylyň pasyllary boýunça aýdyň.

Gönükmeler işlemek

Ýumuş. Tapmaçany okaň we jogabyny tapyň.

Gije-gündiz ýöreýäris, ýadamyzok.
Şonda-da biz barjak ýerimize baramyzok.

★ **G Gönükme 138.** Ertekidäki 1,2,3-nji sözlemleri bogna bölüp ýazyň.

★ **G Gönükme 139.** Teksti okaň we at beriň. Tekstiň temasyny anyklaň.

Biziň ýurdumyzda şadyýan çagalar terbiýelenýär. Okuwçylar mekdebe arassa geýnip, ýuwunyp, saçlaryny darap gelýärler. Olar gün tertibine amal edýärler. Öz saglygy barada alada edýärler. Emma öz saglygyna garamaýan okuwçylar hem bar. Olar tiz-tiz kesel bolup, okuwdan galýarlar. Şonuň üçün sapagyny gowy bilmeýärler.

★ ★ ★ **3-NJI BÖLÜM. SÜŇKLERIŇ DERMANY**

DIŞLERIŇIZI ARASSA SAKLAŇ

Diş adatça adama ömürboýy hyzmat edýär. Şonuň üçin ony aýawly, arassa saklamak gerek. Dişlere seredilmese çüýröp başlaýar. Üstüni gaplap duran emal gatlagynda deşik emele gelýär. Ol kem-kemden ulalýar. Soňra oňa ýmit galyndylary girip galyp emaly owradyp dişi keselledýär. Netijede diş agyrýar.

Dişiň sagdyn bolmagy üçin süňk gemirmeli däl, hoz, şänik çakmaly däl. Täze miweleri we gök önümleri terligine ýmek diş üçin peýdalydyr. Olar dişi arassalaýar we düýbünü berkleşdirýär. Nahar iýip bolandan soň agzyňyzy ýyly suw bilen çaykap taşlamaly we dişi her gün ýuwmaly. Uklamazdan ozal dişi ýuwmak aýratyn möhümdir, çünki dişleriň arasyna giren ýmit galyndylary gijesi bilen çüýreýär we ony bozýar.

?! Soraglar we ýumuşlar.

1. Dişleri arassa saklamak üçin näme etmeli?
2. Näme üçin uklamazdan ozal dişleri arassalamaly?
3. Diş çotkasyny näçe wagtdan çalyşmaly?
4. Sen dişleriňe nähili seredýärsiň?

Gönükmeler işlemek

G Gönükme 140. Tekstiň içinden bogna bölüp setirden-setire geçirip bolmaýan 1 we 2 bogunly söz tapyp ýazyň.

Nusga: 1. Diş,...
2. üçin,...

G Gönükme 141. Okaň we has gara ýazylan sözleri bogunlara bölüp göçüriň. Göçüren sözleriňizi bogna bölüp täze setire geçirip bolýandygyny ýa-da bolmaýandygyny aýdyň we sebäbini düşündiriň.

Jeren **örän** akylyja gyz. Ol sapaklaryna gowy ýetişýär. Arazsoltan, **Enejan**, **Eliza** dagymyz bir synpda okaýarys. **Aman** surat çekýär. **Aşyr** hat ýazýar. Biz **erik** ekdik.

G Gönükme 142. Nakyllary okañ we göçürin. Nakyllaryñ içinden bogna bölüp setirden-setire geçirip bolmaýan sözün aşagyny çyzyñ.

Akylýñ bolsa, akyla eýer,
Akylýñ bolmasa – nakyla.
Bu günki işiñi ertä goýma.
Gamşy gowşak tutsaň eliñi gyýar.
Egri azar, dogry ozar.

O Oýun. Ýañyltmajy ýazyñ we tiz aýtmagy öwreniñ.

Hamyry ýaýyşjakmy – şalyny sanaşjakmy?

Tapmaçanyñ jogabyny tapyñ.

Ýagýar akja gar,
Meýdan agarýar.
Ýapda suw doňýar,
Bu haçan bolýar?

ÝOKANÇLY KESELLER

Ýokançly keseller bilen kesellemezlik üçin her bir adamyñ aýratyn diş çotkasy bolmaly. Dişleriñ arassalygy we sagdynlygy ähli beden agzalarynyñ saglygynyñ girewidir. Dişler sagdyn bolmagy üçin olary dogry arassalamak zerur. Dişleri ýuwmazlyk netijesinde agyz boşlugynda kiçik, göze görünmeýän zyýanly jandarjyklar (bakteriýalar) jaý gurup alýarlar we dişimize zeel ýetirýärler. Şonuñ üçin günde iki gezek dişiñizi diş pastasy we diş çotkasy bilen arassalap ýuwmaly.

?! Soraglar we ýumuşlar:

1. Dişe nähili seretmeli?
2. Dişi ýuwmasañ nämä bolýar?
3. Dişi haçan ýuwmaly?

Dişleri ýuwmak: <https://turkmentv.gov.tm/getShow/1>

Gönükmeler işlemek

G **Gönükme 143.** Okaň we ýazyň. Bu ýazylanlara amal ediň!

Dişleriň sagdyn bolmagy üçin

Diş ýuwanda dişiň daş tarapyny diş etinden başlap dişiň aşaky çetine çenli ýuwmaly. Dişiň içki tarapyny diş etinden başlap dişiň aşaky çetine çenli ýuwmaly. Her bir dişiň çeyneýän bölegini arassalamaly.

G **Gönükme 144.** Teksti okaň we mugallymyň soraglaryna jogap beriň.

Dişiň saglygyny goramak

Diş çotkasyny her 3 aýdan çalşyrmaly. Çünki wagtyň geçme-gi bilen diş çotkasy könelýär we onda dürli mikroblar ýygnaýar. Diş keseliniň önüni almak üçin şu aşakdakylara amal etmeli:

Içgilerdäki we süýjülik önümlerdäki gant mukdaryny kemeltmek (çupa-çups, konfet, horaz süýji).

Süýji zatlary günuzyn däl-de, käwagt iýmeli.

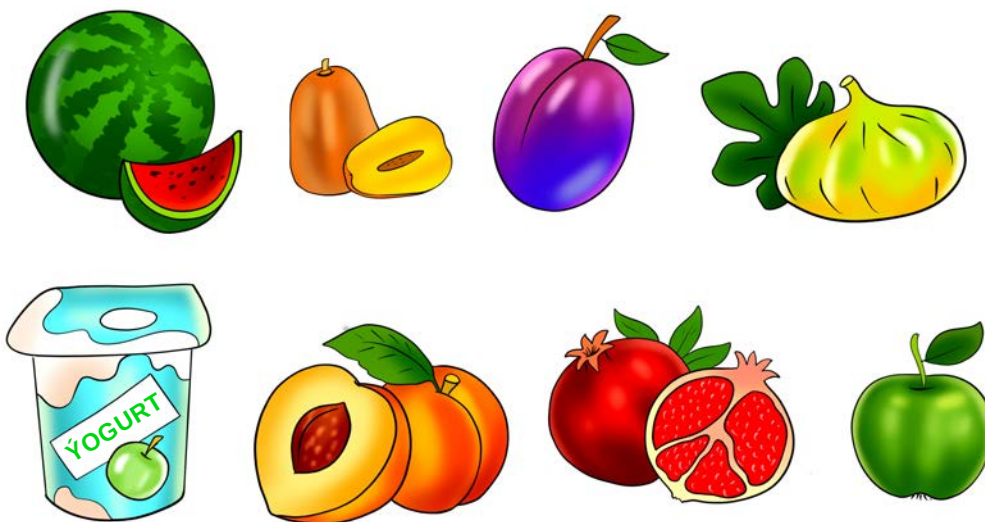
Ýapyşgak süýjülerden köp iýmeli däl, sebäbi olar agyzda köpräk saklanýar.

Düzüminde ftor bar bolan diş pastasyndan peýdalanmaly.

G

Gönükme 145. Suratdaky diş üçin peýdaly iýmitleriň atlarynyň baş harplaryny ulanyp, bir sözi okaň.

?! Soraglar.

1. Diş çotkasyny näçe wagtdan çalşyrmaly?
2. Näme üçin?
3. Diş keseliniň öňüni almak üçin näme etmeli?
4. Dişimizi nähili diş pastasy bilen ýuwmalý?

G

Gönükme 146. Goşgyny labyzly okaň we ýat tutuň.

Dişim akja, arassa

Täze ýagan gar ýaly
Dişim akja, arassa.
Hemmäniňkem şeýle bor
Dişlerine seretse.

Agşam ýatjak bolamda
Goýýan ähli işimi.
Pasta çalyp, çotkalap,
Ýagşy ýuwýan dişimi.

Ertir irden oýanyp
Ýaltalygy kowýaryn.
Zarýadkadan soň ýene
Ilki dişim ýuwýaryn.

Enem-atam öwretdi,
Üns berýän men dişe.
Mydam aýap saklaryn,
Dişim gerek hemişe.

Ý. Pirgulyýew

★★★ **G** **Gönükme 147.** Ýañyltmajy ýazyň we tiz-tiz aýtmagy öwreniň.

Töre towugynyň ýumurtgasyny terezide ölçedi

Muny bilmek gyzykly

Şwesiýanyň mekdeplerinde has go...y okaýan okuwçylary derektor bir synp ýokary geçirip bilýär.

G **Ýumuş.** Sözde haýsy harp ýazylmandyr? Ol çekimlimi ýa-da çekimsiz?

DÜYE ÇALY

Deň-duş oqlanlar bolup ertir irden köle balyk tutmaga gitme-
gi maslahatlaşdyk.

Ertesi ir bilen enem meni sypdyrmady. Ol:

Ilki düýäni örä kowup gel! Soň islän ýeriňe git – diýdi.

“Düýäni nirä kowandygymy enem duýmazla. Ol haýsy ýerde
otlanda näme” – diýdim-de, kekrelili meýdana kowdum.

Biz günuzyn kölüň boýunda bolup, çeňňek bilen balyk tut-
duk. Suwa düşdük. Gün ýaşmanka oba geldik. Düýämiz eýýäm
ýatagyndady. Enem ondan sagyp alan süýdünü gorküýzesini
eňterdi. Soňra gorküýzäni çaykap-çaykap, agaç çanaga çal
guýup maňa uzatdy. Çaly başyma çekmek üçin çanagy ýokary
göterip, oňa dodagymy basdym. Birinji owurdy zordan ýuwdup,
başymy galdyrdym:

Çal öt ýaly-la, ene!

Enem geňirgenip, maňlaýymy elläp gördi.

Nähoşlap dagy eden dälsiň-dä?

Men tut ýaly sag. Gorküýzä bir aýy zat gaçandyr?!

Enem gorküýzedäki çaly başga bir gaba boşatdy. Onuň
düýbünü barlady. Hiç zat gaçmady. Ol soňra meniň ýüzüme
seretdi-de:

Dogryňdan gel, düýäni haýsy ýere kowduň?

Kekrelili meýdana.

Gördüňmi? Bir küýze çaly harama çykardyň!

Düýäniň süýdünüň tagamy iýýän höregine baglydygyny şon-
da bilip galdym. Şondan bäri düýämizi kekrelili ýeriň golaýyna-da
eltmeýän, mydama ýandakly ýerde bakýaryn.

O. Guwanjalyýew

?! Soraglar we ýumuşlar.

1. Oqlan düýäni haýsy meýdanda bakýar?
2. Düýäniň çaly näme üçin aýy bolupdyr?
3. Üns beriň: Ata-eneňizden düýeçalyň saglyk üçin ähmiýeti barada
sorap, bilenleriňizi depderiňize bellik ediň.

Gönükmeler işlemek

 G **Gönükme 148.** Nokatlaryň ýerine öz bilýän atlaryňyzy goýup, sözlemleri göçüriň.

Men ... suwundan içdim. ... balyk örän köp. ... köp gazma baýlyklar alynýar.

 O **Oýun.** Düýe çaly hekaýasyndan peýdalanyň soraglara jogap beriň. Sözlemde näçe söz bar?

Çal nämeden edilýär?
 Süýdi nämä salyp çal edilýär?
 Düýe nähili ot iýende süýdi ajy bolýar?
 Balygy näme bilen tutdular?
 Düýe haýsy ösümligi gowy görýär?
 Balygy nireden tutdular?

 G **Gönükme 149.** Ýañyltmagy ýazyň we tiz aýtmagy öwreniň:

Garga gurda garady,
 Garry garga garady,
 Garga gurdy garbady,
 Garry garga gargady.

 G **Gönükme 150.** Goşgyny labyzly okaň Gara sözlери bogna bölüp ýazyň.

Ýagşylykda ile **özün** tanadan –
Alkyş alyp, derejesi zor bolar,
Ýaman bolup, ýagşylygy unudan –
 Öz **yzzatyn** gidir, itden hor bolar.

V BAP HÜNÄRIM BUÝSANJYM

1-NJI BÖLÜM. HÜNÄR – HÜNÄRDEN ÖNER

HÜNÄR SENIŇ HORMATYŇ

Her bir adam belli bir hünär edinmeli. Hünärli adam çekýän zähmetini ýerine salýar. Pagtaçy özüniň zähmeti bilen “Ak altyn” dagyny döredýär. Mal bakýan çopanlar halkymyzy et, süýt, ýüň önümleri bilen üpjün edýärler.

Gözel-gözel jaýlar gurluşykçynyň gujurly gollary bilen emele gelýär.

Mugallym biziň her birimiz üçin ata-ene ýaly mähirli. Ol seni hatly-sowatly edýär, durmuşa ugrukdyrýar. Durmuşda hor bolmazlyk üçin her bir adamyň hünäri bolany ýagşy.

Hünärli adamy hemmeler uly hormat edýärler. Her bir adam özüniň çekýän zähmeti bilen tanalýar. Çagalar siz şu wagtdan başlap hünäre gyzygyp başlaň. Biziň ata-babalarymyz “Hünärim bar, hormatym bar” – diýip ýöne ýerden aýtmadyklar. Hünärli kişi hiç wagt hor bolmaýandyr.

?! Soraglar we ýumuşlar.

1. Sen ulalanda kim bolmak isleýärsiň?
2. Kärlerden, hünärlerden haýsylaryny bilýärsiňiz?
3. Teksti okaň we öz halaýan hünäriňiz barada gürrüň edip beriň.

Hünär hakyndaky nakyllary okaň we düşündüriň:

Hünär – hünärden öner.

Hünärli ozar, hünärsiz tozar.

Gönükmeler işlemek

O, ö, u, ü – dodak çekimlileridir.

★ **G Gönükme 151.** Tekstiň içinden dodak çekimlisi bar bolan sekiz sany söz tapyp ýazyň, bir sözi iki gezek ýazmaň.

★ **G Gönükme 152.** Okaň we nusgada görkezilişi ýaly edip, depderiňize göçüriň.

Çagalar, orun, durmuş, depe, ýylgyn, öküz, iki, däne, üzüm, Meret, mekdep, otuz.

Nusga:

Dodak çekimlili sözler: orun, durmuş,...

Dodak çekimlisiz sözler: çagalar, depe,...

★ **G Gönükme 153.** Okaň we göçüriň. İçinde dodak çekimlisi bolan sözleriň aşagyny çyzyň. Aşagyny çyzan sözleriňizdäki çekimlileri aýdyp beriň.

Tilki

Tilki örän köpelegen haýwandyr. Tilki dünýäniň köp ýurtlaryna ýaýrandyr. Tilkiniň päkize, ösgün, owadan, ýumşak tüýli derisi göwnüňden turýar.

HÜNÄRI BAR HOR BOLMAZ

(Erteki)

Bir patyşanyň ýeke-ýalňyz, lälik ogly bar eken. Patyşa dana wezirine oglunyň gowy adam bolmagy üçin nämeler etmelidigini maslahat edipdir. Şonda wezir:

Aly hezretleri, oňa hünär öwretmek gerek, - diýipdir.

Patyşa ýurtdaky ähli iň oňat hünärmentleri köşge ýygnapdyr. Olar ýaş patyşa haly dokamagy, küýzegärçiligi, nan ýapmagy, aşpezligi we başga-da köp hünärleri öwredipdirler. Ol hünärlil bolup ulalypdyr. Patyşanyň ogly awçylygy hem gowy görýärdi.

Bir günü ol awa çykanda, keýigiň yzyndan kowalap tokaýda azaşypdyr. Tokaýyň golaýynda garakçylar ýaşaýan eken. Olaryň biri täjinde göwherdir altyn ýalpyldap duran patyşanyň ogluny görüp, başga garakçylara habar berýär. Olar patyşanyň ogluny tutup öz ýaşaýan ýerlerine eltip gabap goýýarlar.

Patyşa oglunyň awdan gelmediginden howatyrlanyp, wezirinden sorayar. Wezir bolsa:

– Aly hezretleri, birneme wagt geçsin, soňra bazara adam iberiň, ogluňyz barada bir habar bolar, – diýipdir.

Patyşanyň nökerleri bazary aýlanyp ýörkärer, ullakan bir halynyň satylýandygyny görüpdirler. Haly örän owadan eken.

Derrew bu barada patyşa habar edipdirler. Patyşa: - Halyny satyn alyň! – diýipdir. Halyny köşge getirip, üns bilen seretseler ony patyşanyň ogly dokan eken. Halyda ony nähili tapyp bolýandygy barada ýazylan eken. Nökerler şazadany haýal etmän tapyp getiripdirler. Patyşa dana wezirine sag bol aýdypdyr. Çünki onuň ogly hünärli bolany üçin garakçylardan gutulypdy. “Ýigide ýetmiş hünär hem az” – diýip şoňa aýtsalar gerek.

?! Soraglar we ýumuşlar:

1. Patyşanyň nähili ogly bardy?
2. Wezir patyşa nähili maslahat berýär?
3. Şazada nähili hünärleri öwrenýär?
4. Şazada garakçylardan nähili gutulypdyr?

Gönükmeler işlemek

Ýumuş. Tekstiň içinde berlen naklyly tapyp ýazyň. Siz hünär barada başga nähili nakyl bilýärsiňiz?

O, ö dodak çekimlileri sada sözleriň diňe birinji bogunda ýazylýar. Soňky bogunlarda eşidilse-de ýazylmaýar. Meselem: ojar, oylan, börek, boýag...

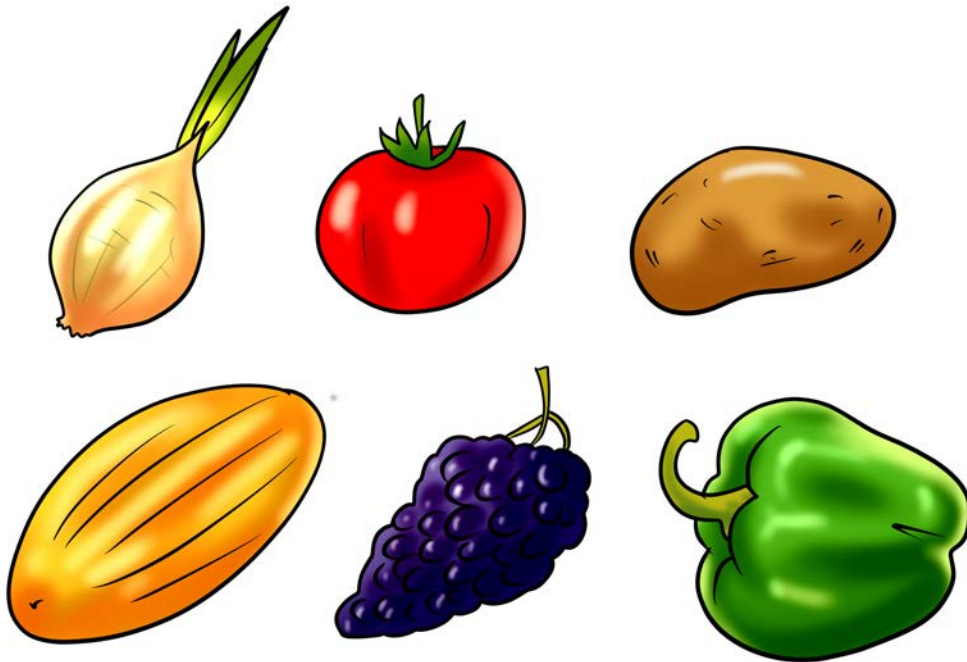
★ **G Gönükme 154.** Özüňizden **o, ö, u, ü** dodak çekimlileriniň hersine degişli söz tapyp, depderiňize ýazyň.

★ **G Gönükme 155.** Sözleri öz aýdylyşy ýaly birnäçe gezek okaň. **O, ö** dodak çekimlileri bar bolan sözleri tagtada belläň we olaryň haýsy bogunlarda ýazylandygyny aýdyň.

Oraz orak orýar. Onuň ýanyna ýol bilen barmaly. Ojagyň ody güýçli bolýar.

★ **G Gönükme 156.** *Jöwen, körek, börek, kömelek* sözlerini sözlem içinde getirip, depderiňize ýazyň.

★ ★ **G** **Gönükme 157.** Surata seredip, olaryň atlaryny ýazyň. Dodak çekimlilerini aýdyp beriň.

★ **G** **Gönükme 158.** Nokatlaryň ýerine degişli dodak çekimlilerini goýup ýazyň.

D...rna, g...rbaga, taw...s, bäg...l, oý...n, goý...n, burg...t, ök...z, k...melek, bur...n.

★ ★ **G** **Gönükme 159.** Ýañyltmajy ýazyň we tiz aýdyp öwreniň.

Geldi gök asmany gök galam bilen çekdi.

Muny bilmek gyzykly

Ýaponiýaň mekdeplerinde okuwçylar ruçka bilen däl, galam bilen ýazýarlar.

Ýumuş. Galam sözüne rifma sözi tapyň.

ЇŞ İŞDÄŇİ AÇAR

Şöhradyň atasy бага gülüň nahalyny oturtdy. Şöhrat atasy-na kömekleşip ýer agdardy, nahallara guýmak üçin suw daşady. Birneme wagt geçensoň ol ajykdy. Enesinden nahar sorady.

Enesi oňa bir tabak nahar getirip stoluň üstünde goýdy. Şöhrat elini ýuwup, nahary işdä bilen iýdi. Nahar oňa düýnk-isinden-de tagamly duýuldy.

– Ejejan, naharyňyz örän süýji bolupdyr, - diýdi.

– Hä, oglum, dogry aýdýaň, işleseň nahar ine şeýle süýji bolýar. İş işdäni açýar, - diýdi enesi.

?! Soraglar we ýumuşlar.

1. Şöhrat näme üçin işdä bilen nahar iýdi?
2. Enesi oňa näme diýdi?
3. Şu nakyllar tekstiň mazmunyna dogry gelýärmi?

Nakyllar

Iş işdāñi açar
Yalta işden gaçar.
Sözi kem sözle,
Işi köp gözle.

 G **Gönükme 160.** Tekstdе berlen nakyllary depderiñize göçürip ýazyň.

 G **Gönükme 161.** Teksti okaň. **O, ö** dodak çekimlisi bar bolan sözleri tapyň we olaryň ýazuw düzgünine üns beriň.

Haýwanat bagynda

Dynç alyş günü biz haýwanat bagyna bardyk. Ol ýerde ýolbars, gaplaň, möjek, tilki we maýmynlary gördük. Pil we käkikler hem bar eken.

Soraglaryň jogabyny depderiñize ýazyň

1. Dynç alyş günü nirä bardyňyz?
2. Ol ýerde nähili haýwanlar bar?

 G **Gönükme 162.** Bogunlary dogry birleşdirip, bir nakylly okaň.

Ýe, öl, kes, di, bir, çäp.

Pomidor, direktor ýaly sözlerde o dodak çekimlisi soňky bogunlarda-da ýazylýar.

 G **Gönükme 163.** Okaň. Dogry jogaby belläp, depderiñize ýazyň.

Ýapraklar saralýar. Günler sowap başlaýar.
Gar ýagýar. Suwlar doňýar.
Otlar gögerýär. Agaçlar gülleýär..
Miweler bişýär. Çagalar suwa düşýärler.

Haýsy jogap dogry?

- A) Güýz, gyş, bahar, tomus.
- B) Tomus, gyş, bahar, güýz.
- Ç) Gyş, güýz, tomys, bahar.
- D) Güýz, bahar, gyş, tomus.

G

Gönükme 164. Ýañyltmajy ýazyň we tiz aýtmagy öwreniň.

Bulakdan suw içýär owlak,
Owlajyklar uzyn gulak.

2-NJI BÖLÜM. HORMATLY KÄRLER

BILIM AL, HÜNÄR SAÝLA

Watan saňa garaşýar.
Oglum şony bilip goý!
Bagt ýoluna salýan,
Kitabyňa mähir goý.

Öwrenip töwerek-daşy,
Bilim depesin eýele!
Gel, diýer derýa, daglar
Al hazynam eýele!

Iru-giç gözün dikip,
Garaşýandyrlar saña!
Güneş çykar, aý çykar,
Nurum iç diýer saña!

Gelsene çalt bilimli mert,
Bizi tizräk eýele!
Diýýän ýaly çar tarapdan,
Bilim al, hünär saýla!

K. Muhammedi

Ýumuş. Goşgyny labyzly okaň we goşgynyň esasy pikirini aýdyň.

 G **Gönükme 165.** Teksti okaň we soraga (özüňiz hakda) dilden jogap beriň.

Men kim bolsamkam?

Meniň adym Merdan. Men mekdepde okaýaryn. Kakam gurluşykçy bolup işleýär. Ejem keselhanada işleýär. Gyz doganym tikiñçi. Enem mugallym bolup işledi, häzir hormatly dynç alyşda. Agam uçujy. Men hem ullakan bolanymda uçujy bolmak isleýärim.

U, ü dodak çekimlileri sözün haýsy bogunlarynda ýazylýarlar?

U, ü dodak çekimlileri sada sözleriň birinji we ikinji bogunlarynda ýazylýarlar. Eger sözleriň birinji bogunlarynda dodak çekimlilerden biri bolsa, onda olaryň ikinji bogununda eşidilýän ýerinde u, ü ýazylýarlar. Meselem: **Dursun, durmuş, ogul, üzüm, gürrüň, ömür, oýun, goýun.**

★ **G Gönükme 166.** Nokatlaryň ýerine degişli çekimlil-
eri ýazyp göçüriň.

Gurş...n, ot...rgyç, çop...n, goş...r, oý...n, goý...n, ogl...n,
örd...k, dol...k, ýum...ş, og...l, çoy...n, goş...n, got...n,
ýorg...n.

★ **G Gönükme 167.** Şygry okaň we göçüriň. Dodak
çekimlileriniň haýsy bogunlarda ýazylandygyna üns beriň.

On alma

– Kadybaý aý, Kadybaý,
Eliňde on alma bar.
Biri ýere gaçaýsa,
Sende näçe alma bor?

– On.
– Dokuz dälmi eliňde,
Ýerde ahyr bir almaň.
–Ýok, onusam elimde,
Durman, almamy alman.

★ ★ **G Gönükme 168.** Bir söz bilen aýdyň.

Nusga: Köp gepleýän adam – ýaňra

Iş ýakmaýan adam —
Akyllý adam —
Toýda nahar bişirýän adam —
Haly dokaýan aýal —
Atda çapýan adam —
Goýunlary bakýan adam —

ÝALANÇY MERET

Meret gowy oylan, ýöne bir kemçiligi bar. Ol ýalan gepleme-
gi endik edinipdir.

Hatda enesini hem aldapdyr. Bir günü enesi bolsa:

– Meret oglum, kükürdimiz gutardy. Derrew dükana baryp
gel – diýse, Meret ýaltalyk bilen ornundan turup köçä çykýar.
Ýolda dosty Medet batberek uçuryp ýören eken. Meret oňa
höwes bilen seredýär.

Medet:

– Ýör depelige çykyp batberek uçuraly – diýdi. Meret onuň
bilen gitdi. Enesi oňa garaşa-garaşa ahyry goňsularyndan
kükürt sorap nahar bişirdi. Giç boldy oylanlaryň garny aýkdy.

– Ýör öýe gideli, – diýdi Medet.

Şonda Merediň ýadyna dükana barmalydygy düşdi we yl-
gady. Dükán ýapykdy:

– Ejejan, dükán ýapyk eken – diýdi Meret.

Enesi sesini çykarmady. Oňa nahar salyp berdi. Meret işdäli-
je nahar iýdi. Bir gün mugallym çagalara :

– Kim Samarkanda bardy? – diýse, Meret, men bardym –
diýdi.

– Gaty gowy, hany görenleriňi aýdyp ber.

Meret başyny egip duruberdi. Çagalar gülüşdiler.

– Otur, biz indiki hepdede Samarkanda baryarys. Sen ýalan gepläniň üçin barmarsyň – diýdi, mugallym. Meret utanjyndan aglady. Çünki ol Samarkandy görmegi arzuw edýärdi.

– Indi hiç wagt ýalan sözlemerin, – diýip, özüne-özi söz berdi.

?! Soraglar we ýumuşlar:

1. Kim ýalan sözledi?
2. Merede ejesi näme diýdi?
3. Ýalan sözlemek nähili adat?
4. Tekstda esasy gahrymanlar kim? Olaryň her biriniň häsiýetine baha beriň.

Arzuw, gawun, şarlawuk, gürlewük, awtobus, institut, paraşýut ýaly sözlerde *u, ü* soňky bogunlarda-da ýazylýar.

G Gönükme 169. Berlen sözleri sözlem içinde ulanyp, depderiňize ýazyň we olaryň ýazylyşyny ýadyňyzda saklaň.

Jürlewük, gawun, şarlawuk, trolleýbus, paraşýut.
Nusga: Berdä kakasy jürlewük getirip berdi.

G Gönükme 170. Göçüriň, nokatlaryň ýerine degişli dodak çekimlilerini ýazyň.

Göwher öz ýoldaşy hem jorasy Gözel bilen kin... gitdi. Meniň doganym dörd...nji synpda okaýar. On...ň jorasy üç...nji synpda okaýar. Daýym gurl...şykda işleýär. Kakam goý...n bakýar. On...ň çol...gy hem bar.

G Gönükme 171. Şygry labyzly okaň. İçinde **o, ö, u, ü** dodak çekimlileri bar bolan sözleri saýlap göçüriň.

Kädi, beýtme, gaýt yza!

Baharda kädi ekdim,
Ol bir garagol ekin.
Goňşularyň bagyna
Duýdurman geçer eken.

Tamrikolaň bagynda
Ýaşaberjek hyýaly...
– Kädi, beýtme, gelsene,
Yzarlap öňki ýoly.

(Çiwi Çiçinadze)

★ **G** **Gönükme 172.** Okaň we göçüriň. Dodak çekimlisi bar bolan sözleri aýdyp beriň.

Tilki

Tilki ysy örän gowy duýýar. Ol gyşda syçan awlaýar. Tilki baharda ýa-da ýazyň başynda çagalaýar. Çagalary dört aýlyk bolanda özbaşdak bolýar.

★ **G** **Gönükme 173.** Okaň, has gara ýazylan sözleri göçürüp alyň we olarda **u, ü** çekimlileriniň sözün haýsy bogunda ýazylandygyny aýdyň.

Maral **okuwa** hyjuw bilen ýapyşýar. Biz **dury** asmanda **paraşýutlaryň** açylyşyna syn etdik. Daşkendiň köçelerinde **awtobuslar** ýolagçylara hyzmat edýär.

Muny bilmek gyzykly

Germaniýada tomusky kanikullar birýarym aý dowam edýär.

Ýumuş. Sözlemde gymyldy-hereketi aňladýan sözleri tapyň.

SÖZDE DÄL, İŞDE

Ir bile turup,
El-ýüzün ýuwýar.
Taýynlyk görüp,
Okuwa gelýär.

Okuwdan galman
Doly gatnaýar.
Geçen ýerlerin,
Pugta ýatlaýar.

Yhlasly okaýar,
Bar güýjün berip.
Hemme sapakdan
Bäş baha alyp.

Üsti arassa,
Tämizje gezýär.
Her gün işine
Planlar düzýär.

Işeňñir özi,
Köpçülik işde.
Hakyky zor ol,
Sözde däl işde.

O. Igdirow

?! Soraglar we ýumuňlar:

1. Goşgy kim hakda?
2. Tekstden şu sözleriň jübütini tapyň: ýuwýar, gelýär, ýatlaýar, gezýär, düzýär.
3. Goşgyny ýat tutuň.

G Gönükme 174. Tekstden içinde dodak çekimlisi bar bolan sözleri saýlap göçüriň.

G Gönükme 175. Sözleri göçürin. Nokatlaryň ýerine degişli dodak çekimlilerini ýazyň. Ýazylan sözleriň ikinji bog-nunda haýsy dodak çekimlisi eşidilýär, ýöne onuň ýerine haýsy çekimliler ýazylýar?

Üz...m, durm...ş, toý...n, goý...n, boý...n, tow...k, sog...n, çuk...r, köm...r, örd...k, Döwl...t, gurç...k, gurj...k, ök...z, oý...n, ogl...n.

G Gönükme 176. Okaň we soraglara dilden jogap beriň.

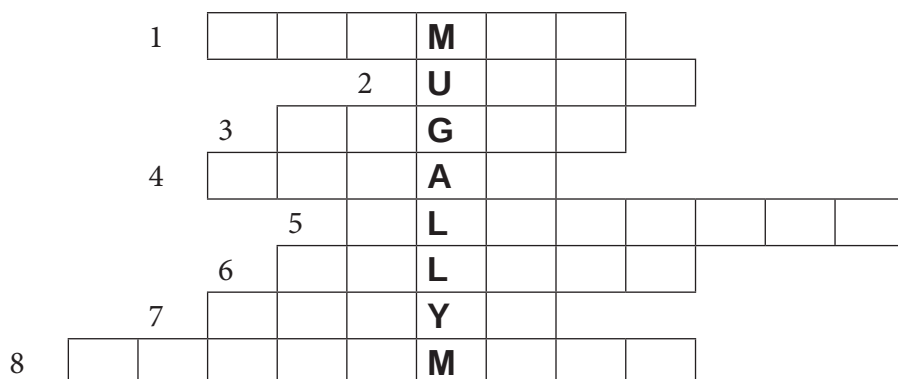
1. Has gara ýazylan sözleriň birinji bog-nunda haýsy dodak çekimlisi bar?

2. Bu sözleri aýdanyňyzda olaryň ikinji bog-nunda haýsy do-dak çekimlisi eşidilýär, oňa derek haýsy çekimli ýazylýar?

Çörek biziň baýlygymyzdyr. Biziň obamyzda bugdaý köp ekilýär. Okuwçy mugallyma sorag berdi. Ýolly atyň uýanyny goýberdi. Gözel eje towuklara iým berdi. Terbiýeçi muzeý hakynda gürrüň berdi. Çopan goýunlary suwa ýakdy.

Ýumuş. Berlen kärleri öýjüklere dogry ýerleşdirseňiz hemmämiz üçin hormatly bolan käriň adyny okarsyňyz.

Elektrik (6), ussa (2), lukman (1), külal (5), şahyr (7), bagşy (3),dellal (4), hünärment (8).

ENE KESBI

Dildara ikkinji synpda okaýar. Onuň owadan gurjaklary bar. Ol gyz dogany Gülnara bilen gurjak oýnap otyrды. Şol wagt olaryň ýanyna Mähriban geldi.

– Gurjaklaryňy men hem oýnaýyn, – diýdi ol.

– Ýok, saňa berjek däl – diýdi Dildara. Sen agaň bilen maşyn oýna.

Mähriban ýene ýalbardy, emma peýdasy bolmady. Şonda ol Gülnaranyň elindäki gurjagyň köýneginden tutup çekdi welin, gurjagyň köýnegi ýyrtylyp gitdi. Ony gören Gülnara aglady. Çagalaryň aglanyny eşiden Merjen:

– Näme boldy, näme üçin aglaýarsyňyz? – diýip sorady.

Gülnara bilen Mähriban tersleşip, gurjagyň köýnegini ýyrtdy. Şonuň üçin aglaýarlar – diýip Dildara jogap berdi.

– Boldy, aglamaň. Men özüm siziň gurjagyňyza täze köýnek tikip bererin – diýdi Merjen.

– Dogrudanmy? – diýip Gülnara bilen Mähriban bir wagtda seslendiler.

– Gör, nähili oňat – diýip Dildara söze goşuldy.

Merjen şkafdan owadan mata aldy-da, gurjaga laýyk edip biçdi. Soňra tikin maşynda şol wagtyň özünde köýnek tikdi. Gurjagyň täze owadan köýnegini gören Dildaranyň oňa gözi gitdi. Ol hem ejesi ýaly tikinçi bolmak isledi.

– Bize hem gurjaklar üçin täze köýnek tikmegi öwrediň – diýdi ol.

– Köýnekleri ýyrtmasaňyz öwrederin – diýip ejesi jogap berdi.

– Indi ýyrtmarys – diýip gyzlar jogap berdiler. Merjen gyzlaryň gürrüňinden şat bolup şkafdan başga mata aldy we olara köýnek tikmegi öwredip başlady.

?! Soraglar we ýumuşlar:

1. Gülnara näme üçin aglady?
2. Dildaranyň enesi kim bolup işleýär?
3. Tikinçilik kâri size ýaradymy?
4. Dildara näme üçin tikinçi bolmak isledi?

Kärleri öwrenmek: <https://turkmentv.gov.tm/getShow/274>

G

Gönükme 177. Soraglary okaň we olaryň jogabyny depderiňize ýazyň.

1. Seniň adyň we familiýaň kim?
2. Sen näçenji synpda okaýarsyň?
3. Sen sapaklaryňa nähili ýetişýärsiň?
4. Okuwdan boş wagtlaryň ejeňe kömek berýärmiň?

G

Gönükme 178. Şygrylary okaň we depderiňize göçüriň. Dodak çekimlini belläň.

Pökgi

Aglaberdi Gülälek

Topy suwa gaçanda.

– Goý, sesiňi, top suwa

Gark bolmaz hiç haçan-da.

(A.Barto)

Awçy

– Awçy, görnüşiñ
Tukat-la örän.
Ýadapsyñ öýdýän
Ýöräp uzyn gün.

(S. Mihalkow)

ÝYLBABA WE ONUŇ ON IKI SANY OGLY

(*Erteki*)

Bir bar eken, bir ýok eken. Gadym-gadym zamanda Ýylbaba diýen bir adam bar eken. Onuň on iki sany ogly bar eken. Ol ogullaryna ýanwar, fewral, mart, aprel, maý, iýun, iýul, awgust, sentýabr, oktýabr, noýabr, dekabr diýip at goýupdyr. Olaryň her birine nobatçylyk etmek üçin gün paýlap beripdir. Tertip bilen uly ogly ýanwardan başlapdyr. Ýanwara 31 gün , fewrala 30 gün, marta 31 gün, aprele 30, maýa 31 gün, iýuna 30 gün, iýula 31 gün, awgusta 30 gün we şu tertipde dowam edipdir. Oglanlarynyň içinde awgust gyzmarak eken. Ol eýlesine-beýlesine seredip özüniň gününü az görüp yrsarap başlapdyr.

Atasyndan kömek bolmajagyny bilenden soň fewralyň ukuçylygyndan peýdalanyp onuň bir gününü ogurlap alypdyr. Fewral ukuçy bolandan soň muny duýmandyr hem. Atasy bu bolan wakadan habar tapýar. Soňra fewrala düşbi bolmagy tabşyrýar. Bu ýagdaýdan netije çykarmadyk fewral ýene-de uk-lap galýar. Atasy muňa gahar edip her uk-lap galan ýylyndan bir günni aýyrýar. Bu ýagdaý üç gezek gaýtalanandan soň fewral oýanýar. Seretse onuň günleri 28 gün bolup galypdyr. Ol dawa edip bir gün goşdurýar, soňra ýene-de uka gidýär. Şondan bäri hem her üç ýylda bir gezek oýanyndyr. Ol oýanan ýylynda gün-leri 29, beýleki üç ýylda bolsa 28 gün bolup galypdyr.

?! Soraglar we ýumuşlar:

1. Erteki näme hakynda?
2. Bir ýylda näçe aý we her aýda näçe gün bar?
3. Bir ýylda näçe gün bar?

Gönükmeler işlemek

★ **G Gönükme 179.** Hekaýany üns berip okaň. Tekste at goýuň. Içinde ýogyn çekimlisi bolan sözleri aýdyp beriň. Birinji, ikinji sözlemleri göçüriň.

Howa bulutlaşyp durdy. Birden ýagyş ýagyp başlady. Az wagtdan ýagyş diňdi. Çagalar oýnamaga çykdylar. Olar arassa howada hezil edip oýnadylar.

★ **G Gönükme 180.** Berlen sözleri dogry edip bogna bölüp ýazyň.

Keýik, ördek, pil, orak, kenguru, at, nar, kitap, öküz, pişik, balyk, it, leňneç, eşek, robot.

★ **G Gönükme 181.** Berlen sözleri sözlem içinde ge-tirip, depderiňize ýazyň.

Institut, şaglawuk, arzuw, dördünji.

★ **G Gönükme 182.** Nakyllary okaň we ýazyň. Manysyny düşünmäge hereket ediň.

Akyl ýaşda bolmaz, başda bolar.

Akylly öwrener, akmak öwreder.

G Gönükme 183. Çagalar bagy diýen teksti okaň. İçinde inçe çekimlisi bar bolan sözleri ýazyň.

Muny bilmek gyzykly

Waşingtondaky Kongress kitaphanasy dünýäde iň uly kitaphana hasaplanýar.

Ýumuş. Kitaphana sözünde näçe çekimli we çekimsiz bar?

ÝOLKA HAKYND A ERTEKI

Bir bar eken bir ýok eken tokaýda bir sany kiçijk ýolka ýaşaýan eken. Ol öz tokaýyny örän oňat görýän eken. Onuň tokaýda örän köp dostlary bar eken. Towsanlar, aýylar, tilkiler we ýene-de köp haýwanlar we guşlar. Agşamlary olar ýolkanyň daşynda ýygnalyp, gyzykly wakalary gürrüň edipdirler, aýdym aýdypdyrlar we oýnapdyrlar. Şeýdip köp ýyllar geçipdir. Bir gün ýolkajyk oýansa, daş-töwerekde ap-ak gar ýagypdyr. Şeýle bir owadan! Hemme ýer öwşün atýar. Bu gyşyň gelişidi. Ýolkada indi ösüp ulalypdy. Ol hakyky tokaý perisidi. Ähli haýwanlar we guşlar gyşyň gelenine begenýärdiler. Indi olar begenişip ýolkanyň daşynda gar zyňyşýardylar, Gar baba ýasaýardylar. Bir gün agşamara ýolka tokaýsakçysyny görýär. Ol tokaýdan barýardy. Elinde paltasy hem bardy. Ýolka “Meniň yzymdan

geldi” - diýp, gorkup gözünü gaty ýumupdyr. Biraz wagtlardan soň gözünü açsa üsti oýnawaçlar, şarlar bilen bezelipdir. Dostlary bolsa begenişip, bir-birini Täze ýyl bilen gutlapdyrlar.

G Gönükme 184. Surata seredip adyny aýdyň. Bu sözleri sözlem içinde ulanyp, depderiňize ýazyň.

ÖZBAŞDAK OKAMAK ÜÇIN ALTYN TOÝNAKLY KEÝIK (Erteki)

Bir obada Alpan atly bir ýetim oylan bolupdyr. Onuň ata-ene-si agyr keselden wepat bolupdyrlar. Ol meýdana arpa-süle ekip güzeran görer eken.

Bir günü ol atlaryň güpürdisini eşidipdir. Seretse, bir keýigi üç adam kowalap gelyän eken. Oylan gamyşdan ýaşalan çatmasyna keýigi gizläp goýupdyr. Atlylar gelip olandan:

– Heý, oylan, keýik nirä gitdi? – diýip sorapdyrlar.

Şonda oylan:

– Ynha şu tarapa gitdi, – diýip pert jogap beripdir.

Atlylar hem oglanyň salgy beren tarapyna gidipdirler. Bir sellemden soň keýik çatmadan çykyp adamlar ýaly gürläp:

– Sag bol, sen örän akyly ekeniň. Ynha al, bir geregiňe ýaradarsyň, – diýip toýnaklaryny ýere urupdyr welin, altyn teňneler saçylypdyr. Oylan muňa haýran galypdyr.

– Ýygyp al, eger başyňa müşgül iş düşende altynlaryň biri-ni sypalasaň men şol bada yetip gelerin, – diýipdir. Özi bolsa gözden gaýyp bolupdyr. Oylan altynlary ýygyp, otlaryň aşagyna gizläp goýýar-da, öz işi bilen meşgul bolýar.

Birazdan atlylar dolanyp gelip oglany gamçylap urup başlaýarlar.

– Sen näme bizi aldadyň. Keýigiň yzlary şu ýerde tamamlanýar. Sen keýigi gizläpsiň, – diýip oglany gynapdyrlar.

Çatmasyny bozup taşlapdyrlar. Şonda otlaryň arasyna gizlenen altynlary görüpdirler-de:

– Hä, ýalançy, keýik seniň dostuň eken-ä, hany tap ony, – diýipdirler. Şonda oglan ýerde ýatan bir altyny görüpdir-de ony alyp derrew agzyna oklapdyr.

Atlylar oglany ata daňyp süýröp gidipdirler. Olar köp ýol geçip ýadapdyrlar we bir uly agajyň aşagynda dynç almaga oturypdyrlar. Iýip-içipdirler-de uka gidipdirler. Şonda oglan agzyndaky altyny çykaryp sypalap başlapdyr. Şol wagt agajyň arkasyndan keýik peýda bolupdyr. Oglan keýige bolan wakany indi aýtmakçy bolanda atlylar oýanypdyr-da keýigi tutmakçy bolupdyrlar. Keýik olara tutdurman gaçypdyr. Şonda olar ýene oglany gynap başlapdyrlar. Oglan çydap bilmän, diliniň aşagyndan altyny çykaryp sypapdyr, derrew keýik altyn toýnaklaryny güpürdedip gelipdir-de:

– Oglana azar bermän, näme isleýän bolsaňyz aýdyň? – diýipdir.

– Altyn, altyn isleýäs! – diýip gygyrypdyrlar olar.

– Bolýa, ynha size altyn, – diýip yzky toýnaklary bilen ýere urupdyr welin, sansyz-sajaksyz altynlar saçylyberipdir. Olar bolsa:

– Ýene, ýene, ýene, – diýşip saçylan altynlary ýygyberipdirler-ýigiberipdirler, şeýdip dyzlaryna ýetýänçe altyna gömlüpdirlar. Şonda-da olar açgözlük edip:

– Ýene, ýene, – diýip gygyrypdyrlar. Keýik ýene saçyberipdir. Olar бүтинлеý altyna gömүlip galypdyrlar. Ahyrynda sesleri çykman galansoň:

– Ýör oglanjyk, gideli, – diýipdir keýik. Şeýdip oglan keýik bilen dagyň arkasyna geçip bile ýaşap, myrat-maksatlaryna ýetipdirler.

Kyssanyň gysgasy şundan ybaratdyr, ýagny, kanagatly bolmaklyk bagta elter.

SIZ MUNY BIL YÄRSIÑIZ:

**Sesi aýdýarys we eşidýäris.
Harpy ýazýarys we okaýarys.
Harp sesiň ýazuw belgisidir.**

* * *

**Çekimli we çekimsiz sesler.
Sesler iki topara bölünýärler.
1. Çekimli sesler.
2. Çekimsiz sesler.**

* * *

**Çekimliler 9 sanydyr: a, e, ä, l, o, ö, ü, y, u.
Çekimsizler 21 sanydyr:
b, ç, d, f, g, h, j, ž, k, l, m, n, ñ, p, r, s, ş, t, w, ý, z.**

* * *

**Çekimli harp bogun emele getirýär.
Sözde näçe çekimli bolsa, şonça bogun bolýar.
Meselem: nar, ü – züm, ga –ra – ly,...**

* * *

**Çekimli sesler 2 hili bolýar.
Ýogyn çekimliler: a, o, u, y.
Inçe çekimliler: ä, ö, ü, i, e.**

* * *

**Ýogyn we inçe çekimli sesleriň ýazuw düzgüni.
Sözün birinji çekimlisi ýogyn bolsa,
soňky çekimlileri hem ýogyn bolýar.
Sözün birinji çekimlisi inçe bolsa, soňky çekimlileri
hem inçe bolýar.**

* * *

**Sözüň içinde ýogyn çekimlileriň biri bolsa,
degişli ýerinde *y* ýazylýar.**

**Sözüň içinde inçe çekimlileriň biri bolsa,
degişli ýerinde *l* ýazylýar.**

* * *

**Açyk we dymyk çekimsizler
G, b, d, j – açyk çekimsizlerdir.
K, p, t, ç – dymyk çekimsizler**

* * *

**Sözüň bir bada aýdylýan bölegine bogun diýilýär.
Sözde näçe çekimli bar bolsa, şonça hem bogun bolýar.**

* * *

**Ýogyn çekimlili bogna ýogyn bogun, inçe çekimlili bogna
inçe bogun diýilýär.**

* * *

Haýwanlara dakylýan atlar baş harp bilen ýazylýar.

* * *

**Dodak çekimlilerinden *o, ö* çekimlileriniň sözleriň dine
birinji bognunda *u, ü* çekimlileriniň bolsa eşidilýän ýerinde
ikinji bogunda hem ýazylýandygy ýadyňyzda bolsun.**

MAZMUNY

I BAP. ÖZBEGISTAN – WATANYM MENIŇ!

1-nji bölüm. Özbekistan – watanym meniň.....	3
1. Bilimler günü.....	5
2. Tomusky dynç alyş.....	7
3. Daşkent	10
4. Hekaýat.....	12

II BAP. MEN, SEN, OL WE OLAR

1-nji bölüm. Mekdebim – ikinji öýüm	14
5. Kitaby arassa saklaň!.....	14
Hasaby dürs.....	16
2-nji bölüm. Doglan günüň bilen!.....	19
7. Iki dost	19
8. Myhmançylyga barmak	21
9. Syrly sözler.....	25
10. Top	27
11. Yza	30
3-nji bölüm. Meniň mähelläm	33
12. Meniň mähelläm	33
13. Mähelle	35
14. Mugallym sözi	37

III BAP. TEBIGATYŇ NYGMATLARY

1-nji bölüm. Goralýan haýwanlar.....	40
15. Öwünjeň gaz	42
16. Näme üçin dost bolup bilmeýärler?	43
2-nji bölüm. Ýer astynda näme bar?.....	46
17. Ýeriň astynda näme bar?	46
18. Dogry ýol	48
19. Bal arysy we siňek	50
3-nji bölüm. Syýahatçy guşlar	53
20. Guşlar	53
21. Bürgütten aldanan çaykel	55
22. Ganatly dostlarymyz	57
4-nji bölüm. Gyşda uklaýan haýwanlar	60
23 Gyş ukusy näme?	60
24. Guşlary iýmläň!	62
25. Haýwanlar nähili gyşlaýarlar?	64

IV BAP. SAG TENDE – SAGDYN AKYL

1-nji bölüm. Bakteriýa we mikroblar	67
26. Bakteriýalar we mikroblar	67
27. Özbekistan Respublikasynyň Konstitusiýasy	70
28. Mikroblar hakynda erteki	73
2-nji bölüm. Peýdaly ertirlik	76
29. Peýdaly ertirlik	76
30. Dogruçyl oylan	78
31. Bagt guşy (Erteki)	81
32. Ýylbaba	84
3-nji bölüm. Süňkleriň dermany	85
33. Dişleriňizi arassa saklaň	85
34. Ýokançly keseller.....	87
35. Düýe çaly	90

V BAP. HÜNÄRIM – BUÝSANJYM

1-nji bölüm. Hünär – hünärden öner	93
36. Hünär seniň hormatyň	93
37. Hünäri bar hor bolmaz.....	95
38. İş işdäni açar	98
2-nji bölüm. Hormatly kärler	100
39. Bilim al, hünär saýla	100
40. Ýalançy Meret	103
41. Sözde дәl, işde	106
42. Ene kesbi	108
43. Ýylbaba we onuň on iki sany ogly	110
44. Ýolka hakynda erteki	112

O'quv nashri

Shirinjon ABDULLAYEVA, Gulbahor ABDULLAYEVA,
Gurbanberdi VELBEGOV

ONA TILI VA O'QISH SAVODXONLIGI

(Turkman tilida)

*Umumiy o'rta ta'lim maktablarining
2-sinfi uchun darslik*

1-qism

Redaktor *Gulbahar Abdullaýewa*
Suratçylar: *Azizbek Jabbarow, Najotbek Jorabaýew*
Tehniki redaktor *Akmal Suleýmanow*
Çeper redaktor *Sarwar Farmonow*
Dizaýner *Dilmurad Mulla-Ahunow*
Korrektor *Aýnura Alymjanowa*
Sahaplaýjy *Zilola Aliýewa*

Çap etmäge 2021-nji ýylyň 06-njy sentýabrynda rugsat edildi.
Möçberi 60×84 $\frac{1}{8}$. Arial garniturasy. Kegli 16 şponly.
Ofset çap ediliş usuly. Şertli çap listi —. Neşirýat-hasap listi —.
0000 nusgada çap edildi. Buýurma № ____.

Kärendesine berlen dersligiñ ýagdaýyny görkezýän jedwel

T/n	Okuwçynyň ady, familiýasy	Okuw ýyly	Dersligiñ alnandaky ýagdaýy	Synp ýolbaşçy-synyň goly	Dersligiñ tabşyrylandaky ýagdaýy	Synp ýolbaşçy-synyň goly
1.						
2.						
3.						
4.						
5.						
6.						

Derslik kärendesine berlip, okuw ýylynyň ahyrynda gaýtarylyp alnanda ýokardaky jedwel synp ýolbaşçysy tarapyndan aşakdaky baha bermek ölçeglerine esaslanylýp doldurylýar:

Täze	Dersligiñ birinji gezek peýdalanmaga berlendäki ýagdaýy.
Ýagşy	Sahaby бүтін, dersligiñ esasy böleginden aýrylmadyr. Ähli sahypalary bar, ýyrtylmadyk, goparylmadyk, sahypalarynda ýazgylar we çyzyklar ýok.
Kanagatlanarly	Kitabyň daşy ýenjilen, ep-esli çyzylan, gyralary gädilen, dersligiñ esasy böleginden aýrylan ýerleri bar, peýdalanyjy tarapyndan kanagatlanarly abatlanan. Goparylan sahypalary täzeden ýelmenen, käbir sahypalary çyzylan.
Kanagatlanarsyz	Kitabyň daşy çyzylan ýyrtylan, esasy böleginden aýrylan ýa-da бүтінleý ýok, kanagatlanarsyz abatlanan. Sahypalary ýyrtylan, sahypalary ýetişmeýär, çyzylyp taşlanan. Dersligi dikeldip bolmaýar.